

DIECEZJA KAMIENIECKA W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII W. CZASY PONTYFIKATU BISKUPA ADAMA STANISŁAWA KRASIŃSKIEGO

Wstęp

Diecezja kamieniecka została utworzona w 2. poł. XIV w. Najpierw wchodziła w skład metropolii halickiej a od XV w. lwowskiej, w której to pozostała do likwidacji po trzecim rozbiorze Polski. Została przywrócona w 1798 r. przez Pawła I jako część metropolii mohylewskiej. Ostatecznie zniesiona przez władze carskie w 1866 r. a na nowo reaktywowana przez Benedykta XV wraz z odzyskaniem niepodległości przez Polskę w 1918 r. Była to jedna z najmniejszych, pod względem liczby wiernych, diecezji w Rzeczypospolitej. Ze względu na niewielką ilość zarówno wiernych jak i duchowieństwa była zarządzana w sposób odmienny od standardów przyjętych w większych diecezjach. Przykładem niech będą synody diecezjalne, ostatni synod diecezji kamienieckiej miał miejsce w 1627 r., później ich nie zwoływano ze względu na małą liczbę duchowieństwa¹. W latach 1741-1757 rządy w diecezji sprawował Mikołaj Dembowski. Jednak 2. poł. XVIII w. to dla diecezji kamienieckiej przede wszystkim pontyfikat biskupa Adama Stanisława Krasińskiego, który był ordynariuszem diecezji od 1759 r. do 1795 r. Ten 36 letni okres rządów Krasińskiego sprawia, że o tej części historii diecezji kamienieckiej możemy powiedzieć, że są to czasy pontyfikatu Adama Stanisława Krasińskiego.

Diecezja kamieniecka doczekała się opracowań dotyczących pewnych konkretnych zagadnień czy okresów swoich dziejów. Możemy zatem mówić o względnie bogatej literaturze z tego zakresu. Należy

¹ B. K u m o r, *Diecezja kamieniecka*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, s. 461.

tutaj wspomnieć o pracach Bolesława Kumora, Tadeusza M. Trajdosza, Marka Miławickiego OP, Jana Szczepaniaka czy Witalija Rosowskiego, informacje o diecezji kamienieckiej znajdziemy także w pracach Stanisława Litaka². Brak jest natomiast całościowego opisu diecezji w 2. poł. XVIII w. Bogatą literaturą cieszy się postać biskupa Adma Stanisława Krasieńskiego, jednak są to opracowania w zasadzie dotyczące Krasieńskiego – polityka, niemal całkowicie pomijające jego, co prawda skromną, działalność jako ordynariusza kamienieckiego. Ten artykuł jest próbą przybliżenia diecezji kamienieckiej w 2. poł. XVIII w. a także postaci biskupów sufraganów i biskupa koadiutora tej diecezji i postaci Krasieńskiego- ordynariusza, a w mniejszym stopniu polityka.

Mankamentem niniejszego artykułu jest brak źródeł archiwalnych odnoszących się do opisywanego okresu. W większości dokumenty dotyczące diecezji kamienieckiej znajdują się w archiwach ukraińskich, szczególnie w Państwowym Archiwum Obwodowym w Chmielnickim. Kwerendę w archiwach ukraińskich przeprowadziło już kilku historyków: Tadeusz M. Trajdosz³, Marek Miławicki⁴ i Jan Szczepaniak⁵, których prace są przywołane w artykule. Jednak są to archiwalia z XIX w., brak jest archiwaliów dotyczących 2. poł. XVIII w. Powodem tego stanu rzeczy jest nie tylko rozproszenie materiałów archiwalnych, ale w dużej mierze fakt, że najciekawsze źródła do dziejów diecezji za jakie możemy uznać synody diecezjalne czy wizytacje, jeżeli chodzi o diecezję kamieniecką, te pierwsze nigdy nie powstały, a drugie nie zachowały się do naszych czasów. Synody diecezjalne w diecezji kamienieckiej nie były zwoływane od 1627 r. Nieco inaczej ma rzecz się z wizytacjami biskupimi. Wizytacje biskupie w diecezji kamienieckiej były rzadkie. Brak źródeł z 2. poł. XVIII w. zauważa

² Praca ta została wyszczególniona w przypisach i bibliografii niniejszego artykułu.

³ T. M. Trajdosz, *O losach archiwaliów z klasztorów dominikańskich w Kamieńcu Podolskim i Smotryczu oraz o kilku wybranych archiwaliach, szczególnie Księdze Arcy-Bractwa Różańca Świętego*, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 2 (2013), s. 271-277.

⁴ M. Miławicki OP, *Biblioteki w protokołach wizytacyjnych klasztorów dominikańskich diecezji kamienieckiej z 1824 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, t. 11 (2013), s. 124-143.

⁵ J. S z c z e p a n i a k, *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „Analecta Cracoviensia”, nr 47 (2015), s. 151-180.

także Stanisław Litak⁶. Dokumenty dotyczące diecezji kamienieckiej w 2 poł. XVIII w. znajdują się, co ciekawe, w archiwach i bibliotekach krakowskich instytucji naukowych i kościelnych⁷. Wśród skąpych źródeł znane są akta wizytacji z 1741 r. biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego, znajdują się one w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie⁸. Drugi dokument to akta wizytacji katedry kamienieckiej biskupa Krasieńskiego, które są przechowywane w Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie⁹. W rękopisie wraz ze wspomnianymi aktami wizytacji znajduje się list pasterski Krasieńskiego z 11 sierpnia 1777 r. Cały dokument został opisany przez Jacka Urbana¹⁰, wcześniej wykorzystał ten rękopis Stanisław Litak¹¹. W tym samym archiwum znajdziemy list Krasieńskiego do ks. Józefa Gorzeńskiego z 1753 r., a więc z okresu gdy Krasieński nie był jeszcze biskupem¹². W Bibliotece UJ znajduje się list pasterski Krasieńskiego z 1763 r.¹³. W Bibliotece

⁶ S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 367.

⁷ Budzi wątpliwości przypuszczenie Jacka Urbana dotyczące rękopisu wizytacji w Archiwum Kapituły Krakowskiej, że może on pochodzić ze spuścizny po arcybiskupie Franciszku Symonie. Symon faktycznie zmarł w Krakowie w 1913 r. gdzie był archiprezbiterem, jednak wydaje się, że przynajmniej dwa dokumenty muszą pochodzić z jednego zbioru, z archiwum diecezji kamienieckiej, są to: relacje z wizytacji z 1741 r. Sierakowskiego i z 1777 r. Krasieńskiego. Wydaje się, że gdyby to Franciszek Symon byłby w posiadaniu obu dokumentów i zapewne oba trafiłyby do Archiwum Kapituły Krakowskiej. Ponadto budzi wątpliwość samo posiadanie przez Symona tego dokumentu. Moim zdaniem dokumenty te zostały wywiezione z archiwum kamienieckiego po 1917 r. Być może w sytuacji zagrożenia były wywożone nie przez jedną osobę, co wyjaśnia dlaczego trafiły w różne miejsca.

⁸ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 2002: *Acta visitationis generalis Ecclesiarum Dioecesis Camencensium* (...).

⁹ Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, bez sygnatury, *Acta visitationis generalis Dioecesis Camencensis Podoliae, Illustrissimi, Excelentissimi ac Reverendissimi Domini Adami Comitis in Krasne stemmatis Korwin Krasieński Episcopi Camencensis*.

¹⁰ J. Urban, *Rękopis wizytacji diecezji kamienieckiej z 1777 roku z Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. 10 (2004), s. 389-392.

¹¹ S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, s. 367.

¹² Adam Stanisław Krasieński, *List do ks. Józefa Gorzeńskiego z 1753 r.*; Archiwum Kapituły Katedralnej na Wawelu.

¹³ *List pasterski wywający do uroczystych trzechdniowych exekwii z powodu śmierci Augusta III 5 Paździer. 1763 i do suplikacyj po wszystkich dyecezyi kościołach o pomysłny wybór nowego króla. Dan w Czarnokozincach 36 Paźdz. 1763*; Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków, sygn. 224593 IV.

Czartoryskich w Krakowie znajdziemy rękopis z relacją biskupa Krasieńskiego o stanie twierdzy kamienieckiej z 1792 r.¹⁴, który został opublikowany przez Ewę M. Ziółek¹⁵. Ten dokument dostarcza interesujących informacji dotyczących klasztorów w Kamieńcu, szczególnie dominikanek, karmelitów bosych i trynitarzy. W tej samej bibliotece znajduje się niepublikowany list Krasieńskiego do Genowefy Brzostowskiej¹⁶. Tadeusz M. Trajdos odnalazł w bibliotece Muzeum Historycznego w Riazaniu sumariusz dóbr biskupich sporządzony w drugiej połowie XVIII w.¹⁷.

1. Biskup Adam Stanisław Krasieński

Ostatnie dziesięciolecie 1. poł. XVIII w. i pierwsze dziesięciolecie 2. poł. XVIII w. w diecezji kamienieckiej to czas pontyfikatu Mikołaja Dembowskiego, który w 1741 r. objął biskupstwo kamienieckie. Związany z obozem dworskim Jerzego Mniszcha Mikołaj Dembowski, co prawda zabiegał przede wszystkim o korzyści dla siebie, ale należy mu oddać, że pracował nad podniesieniem poziomu duchowieństwa we własnej diecezji. Biskup Dembowski był aktywny politycznie, będąc stronnikiem Jerzego Augusta Wandalina Mniszcha i Henryka von Brühla. Dembowski słynął z tego, że, jak to napisał Władysław Konopczyński: „Szedł ślepo w dążeniu do kariery (...). Życie jego przez pół wieku to nieustająca gonitwa za godnościami i beneficjami”¹⁸. Von Brühl zdołał Dembowskiego obsadzić na arcybiskupstwie lwowskim w 1757 r., decyzja papieska została ogłoszona w Rzymie, na tajnym konsystorzu, 26 września tego roku. Jednak Dembowski nie objął metropolii, gdyż

¹⁴ *Relacja o Kamieńcu p. X. Krasieńskiego biskupa kamienieckiego*, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 922 IV, k. 903-915.

¹⁵ E. M. Ziółek, *Kamieniec Podolski w relacji biskupa kamienieckiego Adama Stanisława Krasieńskiego z 1792 r.* „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, t. 2 (2004), s. 113-116.

¹⁶ Jest to odpis listu Krasieńskiego do Brzostowskiej. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. MNK XVII-rkps-941-IV, Krasieński Adam Stanisław, *List do Genowefy Brzostowskiej* (odpis).

¹⁷ T. M. Trajdos, *O losach archiwaliów z klasztorów dominikańskich w Kamieńcu Podolskim i Smotryczu...*, s. 272.

¹⁸ W. Konopczyński, *Dębowski Mikołaj*, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 5 (1936-1946), s. 97-98.

nagle zmarł w Czarnokozińcach 17 XI 1757 r. Po śmierci Dembowskiego był wakat na biskupstwie kamienieckim do listopada 1759 r.

24 IX 1759 r. został mianowany biskupem kamienieckim Adam Stanisław Krasiński, w październiku został prekonizowany, 27 stycznia 1760 r. konsekrowany w Skierniewicach przez prymasa Władysława Łubieńskiego¹⁹, współkonsekratorami byli: Józef Tadeusz Kierski, biskup sufragan poznański²⁰ i Marcin Załuski, biskup sufragan płocki²¹. Adam Stanisław Krasiński herbu Ślepowron w momencie obejmowania diecezji kamienieckiej był już wytrawnym politykiem. Swoją karierę polityczną zaczynał jako stronnik Stanisława Leszczyńskiego w 1733 r. Po niepowodzeniu Leszczyńskiego udał się za granicę wraz ze swoim bratem i ojcem a także kuzynem kanonikiem Janem Chryzostomem Krasińskim, późniejszym biskupem sufraganem chełmskim²². W Rzymie ukończył studia teologiczne razem ze swoim krewnym, Kajetanem Sołtykiem²³, późniejszym biskupem krakowskim. Po powrocie do kraju został w 1746 r. koadiutorem a następnie proboszczem i dziekanem łęczyckim, immatrykulował się w Akademii Krakowskiej w 1747 r. i dzięki poparciu Załuskich został kanonikiem płockim. W 1751 r. zasiadał w Trybunale Koronnym z ramienia kanonii płockiej. Dzięki dalszemu poparciu Załuskich i Jerzego Augusta Wandalina Mniszcha został sekretarzem wielkim koronnym w 1752 r. W 1753 r. został kanonikiem gnieźnieńskim a w 1757 r. prałatem scholastykiem gnieźnieńskim²⁴. W 1758 r. był rekomendowany do biskupstwa chełmińskiego, którego jednak nie otrzymał. Podobnie jak Dem-

¹⁹ W. S z c z y g i e l s k i, *Krasiński Adam Stanisław*, PSB t. 15 (1970), s. 161.

²⁰ Bp Józef Tadeusz Kierski, biskup tytularny Boliny, w 1768 r, został biskupem ordynariuszem przemyskim.

²¹ Bp Marcin Załuski, podczas bezkrólewia w 1733 r. stronnik, podobnie jak Adam Stanisław Krasiński, Stanisława Leszczyńskiego. W 1765 r. zrzekł się godności kościelnych i powrócił do zakonu jezuitów, który opuścił w 1723 r.

²² W. J. G ó r c z y k, *Biskup kamieniecki Adam Stanisław Krasiński (1714-1800). Szkic do studium biograficznego*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne”, nr 31 (2017), s. 62-63.

²³ W. S z c z y g i e l s k i, *dz. cyt.*, s. 160.

²⁴ „Promovetur c. decr. ... vac. scholastria metrop. Gnesnen. ac unius praepos. dioec. Gnesnen., instit. poenit. ac sem., erig. mont. piet. (AC35 f. 226); nat. in dioec. Cracovien., aet. 45 an., pbr., doct. iur. utr. (Cons. 1759/1760 f. 57); supplic. r. Poloniae 11 Aug. 1759 (Ep. Reg. III n. 134)”; *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 143 p. 6, oraz W. S z c z y g i e l s k i, *dz. cyt.*, s. 160.

bowski był związany z kamaryłą Mniszcha. Wacław Szczygielski pisze: „K(rasiński) za cenę obietnicy infuły biskupiej wziął udział w korupcyjnej kampanii Mniszcha”²⁵. Ta opinia wymaga pewnego sprostowania. Owa korupcyjna kampania dotyczyła procesu o Rokitno i Olszanice, który wytoczył Jerzy August Wandalin Mniszech Janowi Małachowskiemu. Mniszech odwołał się wbrew obowiązującym prawom od wyroku kanclerskiego do Trybunału Lubelskiego. Krasieński jako prezydent Trybunału Lubelskiego wydał wyrok korzystny dla Mniszcha. Mniszech zapewne jeszcze zanim się odwołał do Trybunału Lubelskiego musiał być przekonany o poparciu prezydenta Trybunału czyli Krasieńskiego. Poparcie Adama Stanisława Krasieńskiego nie jest warunkowane sakrą biskupią a wynika z faktu przynależności do kamaryli Mniszcha. Podobnie sakra biskupa nie jest zapłatą za wyrok, lecz skutkiem popierania członków własnej koterii przez Mniszcha. Krasieński tylko dzięki poparciu Mniszcha otrzymał w 1752 r. sekretarię koronną, w 1757 r. został prałatem scholastykiem gnieźnieńskim, kawalerem Orderu Orła Białego a w październiku 1758 r. sejm rekomendował go na biskupstwo chełmińskie. Wszystko to Krasieński zawdzięczał Mniszechowi i w mniejszym stopniu Załuskim. Gdy rozpoczął się proces Mniszcha z Małachowskim ten pierwszy był całkowicie pewien poparcia Krasieńskiego. Raczej trudno sobie wyobrazić, że Krasieński wydałby wyrok przeciw Mniszechowi nawet gdyby nie otrzymał biskupstwa kamienieckiego. Ponadto, jeżeli prawdą jest, że do procesu Mniszcha nakłonił Kajetan Sołtyk²⁶ to biorąc pod uwagę, że proces ten, gdyby był rozpatrywany zgodnie z prawem, musiałby zakończyć się przegraną Mniszcha (a właściwie w ogóle nie powinno do niego dojść), to zapewne jednym z argumentów Sołtyka byłaby przychylność Krasieńskiego²⁷. Sołtyk jako biskup krakowski, przed procesem przybył do Lublina pod pozorem wizytacji i tam rozmawiał z ówczesnym prałatem gnieźnieńskim Adamem Stanisławem Krasieńskim.

²⁵ W. Szczygielski, *dz. cyt.*, s. 161.

²⁶ M. Czaplinska, *Mniszech Jerzy August Wandalin*, PSB, t. 21 (1976), s. 470-474.

²⁷ W. J. Górczyk, *dz. cyt.*, s. 66.

2. Uposażenie biskupów kamienieckich w 2. poł. XVIII w.

Biskupstwo kamienieckie nie było dobrze uposażone i sprawą niewyjaśnioną jest, jak wyglądało uposażenie Krasińskiego na biskupstwie. W 1638 r. biskupi kamienieccy uzyskali zgodę sejmu i stolicy apostolskiej na pierwszeństwo w obejmowaniu wakujących probostw i opactw²⁸. W 1753 r. uposażenie biskupów kamienieckich stanowiło: część Pragi pod Warszawą, miasta: Czercze i Czarnokoźnice oraz 12 wsi, co przynosiło niezbyt duży dochód, szacowany na ok. 60 tys. polskich złotych²⁹. Nie wiemy czy Adam Stanisław Krasiński łączył biskupstwo kamienieckie z jakimś probostwem czy opactwem. Wiadomo, że bp Mikołaj Dembowski obejmował biskupstwo kamienieckie w 1747 r. z zachowaniem bogatego probostwa miechowskiego z którego korzystał, ale odmawiał pomocy kanonikom regularnym po pożarze 19 IV 1745 r. Możliwe, że Krasiński nie miał żadnych beneficjów po za uposażeniem biskupim. Brak dowodów aby zabiegał o jakiegokolwiek nadania, a tym bardziej aby takie dostał, zaś jego prywatny majątek był pokaźnych rozmiarów. W wyniku podziału dóbr po staroście przasnyskim Błażeju Krasińskim, który zmarł w 1750 r.³⁰, Adamowi Stanisławowi przypadła całkiem spora część owego majątku, o którym Antonii Józef Rolle pisał: „tak ogromny, że pomimo jego pokrajania na sztuk kilkanaście, każda z nich jeszcze pokaźną stanowiła fortunę”³¹. Adam Stanisław i jego brat Michał Hieronim odziedziczyli Krasne, rodową siedzibę i gniazdo Krasińskich, mieli też dobra po swoim ojcu³². W każdym razie prywatny majątek biskupa Krasińskiego był okazałą fortuną. Gdy odbył uroczysty wjazd do Kamieńca 27 VII 1760 r. Rolle pisał: „nieledwie go porównać można z wjazdami monarchów, taki był świetny, tak się uroczyste odprawował: cała załoga pod bronią, salwy z dział, szlachty tłumy, duchowieństwo świeckie i zakonne w komplecie”³³. Już w Kamieńcu nabył wspólnie z bratem klucz Dunajowiecki, który był wystawiony na sprzedaż po śmierci Stanisława Potockiego, wojewody poznańskiego,

²⁸ B. K u m o r, *dz. cyt.*, s. 454.

²⁹ Tamże.

³⁰ Podawane są dwie daty śmierci mianowicie rok 1750 i 1751.

³¹ A. J. R o l l e, *Opowiadania Historyczne*, Lwów 1891, s. 235.

³² Tamże, s. 237.

³³ Tamże, s. 237.

za sumę około miliona złotych, jeżeli wierzyć Rolle³⁴. Klucz ten składał się z miasteczka i jedenastu wiosek. Wsie Hołobińce i Raczyńce zostały wcześniej z klucza wydzielone i dane Bonifratrom. Ponieważ Bonifratrzy nie przybyli do Kamieńca obie wsie przejął ówczesny biskup kamieniecki Stefan Bogusław Rupniewski (1716-1721). Ten przekazał te wsie na uposażenie biskupa sufragana. Korzystał z nich bp Adam Woyna Orański, który część dochodu przekazywał na szpital św. Łazarza w Kamieńcu. Biskup Krasieński spłacił kapitułę i włączył obie wsie do klucza Dunajowieckiego³⁵. Krasieński ponadto wszedł w posiadanie kilku komnat pałacu rodowego w Warszawie (Pałacu Krasieńskich) a w roku 1763 stał się głównym właścicielem rodowej rezydencji przy placu Krasieńskich³⁶. Możemy przyjąć, że Krasieński faktycznie nie czynił zabiegów o żadne beneficja, a przemawiają za tym dwa fakty. Po pierwsze, nie ma śladów zabiegów Krasieńskiego o beneficja, a po drugie, wiemy, że po objęciu biskupstwa zrzekł się scholasterii gnieźnieńskiej na rzecz Jana Mlickiego³⁷. Ponadto działalność dyplomatyczną w czasie konfederacji barskiej finansował z prywatnych pieniędzy. To dowodzi braku dbałości Krasieńskiego o majątek, który spowodował też, że klucz Dunajowiecki nie przynosił spodziewanych dochodów.

3. Biskupi koadiutorzy, sufragani i wikariusze generalni

Biskup Adam Krasieński po objęciu stolicy biskupiej w Kamieńcu niewiele czasu poświęcał na kierowanie diecezją. Pod tym względem nie stanowił wyjątku. Wielu biskupów zajmując się polityką rządu w diecezji oddawało w ręce sufraganów lub koadiutorów. Tak było i w przypadku biskupa kamienieckiego. Krasieński rządu w diecezji oddał w ręce wikariusza generalnego Ignacego Dłuskiego³⁸. Sufraganem był bp Adam Woyna Orański, herbu Kościeszka, biskup tytularny Belline, który został sufraganem kamienieckim jeszcze w 1730 r.³⁹,

³⁴ Tamże, s. 237.

³⁵ Tamże, s. 250.

³⁶ J. Z ad r o w s k a, *Pałac skarbów*, Warszawa 1997, s. 60-61.

³⁷ J. K o r y t k o w s k i, *Pralacy i kanonicy katedry metropolitarnej gnieźnieńskiej od roku 100 aż do dni naszych*, Gniezno 1883, s. 359.

³⁸ W. J. G ó r c z y k, *dz. cyt.*, s. 73.

³⁹ *Hierarchia catholica medi et recentioris aevi*. s. 453.

a na biskupstwie tytularnym zastąpił Jana S. Zellera. Adam Woyna Orański w 1760 r. miał już 63 lata. Urodził się w 1697 r. lub 1696, pewna jest data chrztu 10 stycznia 1697. 17 maja 1717 r. przyjął święcenia subdiakonatu, diakonatu 23 grudnia 1719 r. a prezbiteratu 24 lutego 1720 r., zmarł 4 lutego 1778 r.⁴⁰. Przeżył kilku biskupów ordynariuszy, ale nie wykazał się niczym szczególnym. Pozostawił po sobie jedynie dziełko: *Ochloda zbawienna duszom wiernych zmarłych w upalach czyścowych zostającym*⁴¹, wydane przez jezuitów w Lublinie w 1748 r. Ufundował we Włodzimierzu Wołyńskim, gdzie był proboszczem przed sakrą biskupią, kościół św. Joachima i św. Anny, który konsekrował w 1752 r. a w 1760 r. sprowadził tam kapucynów. Przed objęciem sufragani był kanclerzem i kantorem kamienieckim⁴². Jako biskup sufragan był też proboszczem jazłowieckim⁴³. W Jazłowcu ufundował kościół, który sam konsekrował⁴⁴. Zapisał się w historii diecezji kamienieckiej jako ten, który „więcej gospodarstwa niżli kościoła pilnował, nabożny, ale bez inicjatywy”⁴⁵. Adam Woyna Orański nie odgrywał większej roli ani podczas pontyfikatu Dembowskiego ani Krasieńskiego, pozostając bez realnego wpływu na diecezję⁴⁶. W czasie pontyfikatu Mikołaja Dembowskiego diecezją zarządzał Kazimierz Franciszek Klejn, prałat, archidiakon kapituły kamienieckiej, doktor obojga praw. Zaś w czasie pontyfikatu Krasieńskiego rządu sprawował Ignacy Dłuski, najpierw jako wikariusz generalny a później jako biskup sufragan⁴⁷. W momencie przybycia Krasieńskiego do Kamieńca Ignacy Dłuski był prałatem, dziekanem kapituły kamienieckiej, ur. w 1724 r., święcenia subdiakonatu przyjął w 19 października 1749 r., święcenia

⁴⁰ Tamże, s. 119.

⁴¹ *Ochloda zbawienna duszom wiernych zmarłych w upalach czyścowych zostającym. Tudzież ratunek zakamiałych grzeszników przez Bractwo Ukrzyżowanego Zbawiciela Pana Jezusa Chrystusa wniesiona. do kościoła Farnego Włodzimierskiego. Przez Jaśnie Wielmożnego Jmć X. Adama Woynę Orańskiego biskupa Bellinenskiego, suffragana, Kamienieckiego, Braci y Siostron y Wszystkim Wiernym, do wypełnienia, przy odpustach nadanych od Świętey Stolicy, Apostolskiej wytłumaczona.*

⁴² K. N i e s i e c k i SJ, *Herbarz polski*, t. 7, Lipsk 1841, s. 125.

⁴³ S. B a r a c z, *Pamiętki Jazłowieckie*, Lwów 1862, s. 90.

⁴⁴ Tamże s. 155.

⁴⁵ *Kamieniec Podolski w osiemnastym stuleciu*, „Przegląd Lwowski”, 1 XII 1873, s. 734.

⁴⁶ W. J. G ó r c z y k, *dz. cyt.*, s. 73.

⁴⁷ Tamże.

diakonatu 28 marca 1750 r. a kapłańskie 23 maja tego samego roku⁴⁸. Miał pokaźny majątek w woj. braclawskim, był dziedzicem miasta Pieczary i wsi Sokolica, Dankowski, Orzechowski z przyległościami⁴⁹. Majątek dziekana wzbogacała cesja Jołtuszkowa Podleśnego dokonana przez Stoneckich⁵⁰. Dłuski niemal od razu stał się zaufanym współpracownikiem Krasińskiego. Wszystko wskazuje na to, że to właśnie Dłuski, jako wikariusz generalny, faktycznie zarządzał diecezją⁵¹. W 1774 r. to Dłuski odczytał jezuitom w Kamieńcu dekret kasacyjny a nie sufragan Woyna Orański. W roku 1778 w wieku 81 lat, zmarł Adam Woyna Orański. Wówczas to Krasiński wystarał się o sufraganię dla dotychczasowego wikariusza Ignacego Dłuskiego. Dłuski wraz z sufraganią kamieniecką otrzymał biskupstwo tytularne Hebronu⁵², jednak nie objął probostwa jazłowieckiego po Orańskim. Proboszczem jazłowieckim został Łukasz Godurowski⁵³. Dłuski zaś otrzymał probostwo w Międzybożu⁵⁴. Probostwo to było bogato uposażone przez Czartoryskich, przy kościele były altarie uposażone sumą 10 tys. z hipotekowaną na dobrach międzyborskich w 1756 r. przez W. Badyńskiego, zaś Rafał Sieniawski na uposażenie kościoła zapisał wieś Rusanowiec, łąkę przy drodze do Baru, 50 florenów z myta międzyborskiego i dziesięcinę snopową z dóbr dworskich⁵⁵. Dłuski zmarł 24 kwietnia 1791 r. w wieku 67 lat i został pochowany w katedrze

⁴⁸ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 233, p. 4.

⁴⁹ K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska*, t. 15 (1897), s. 248.

⁵⁰ Cesja ta była przyczyną procesu sądowego. Archiwum Państwowe w Lublinie, *Archiwum rodowo- majątkowe Berezów*, sygn. 35/72/0/2.4/54.

⁵¹ Ad praesens vic. gen. Camenecen. – *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 233, p. 4.

⁵² Wiadomo, że przed Dłuskim tytularnym biskupem Hebronu był Samuel Głowiński, biskup sufragan lwowski, który zmarł w 1776 r. Dłuski zostaje biskupem tytularnym Hebronu w 1778 r. a kolejny biskup tytularny Hebronu zostaje wyznaczony w 1836 r., jest to Franz Arnold Melchers, biskup Munster. – Ignacy Dłuski jest wymieniany [w:] *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 233: pod: Hebronem i Palestina prima tit. Znajdujemy: Ignacius Dluski fit. suffrag. Camenocen. 1 Jun 1778 na podstawie *Acta Camerari Sacri Collegii S.R.E. Cardinalium* 39. f 21. (na tej samej stronie *Hierarchia catholica* jest Samuel Głowiński). Jest też wymieniany na s. 453 *Hierarchia catholica* jako sufragan kamieniecki razem z Adamem Woyna Orańskim.

⁵³ S. B a r a c z, *dz. cyt.*, s. 90.

⁵⁴ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 233.

⁵⁵ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. S u - l i m i e r s k i, B. C h l e b o w s k i, W. W a l e w s k i, t. 6, Warszawa 1885, s. 366.

kamienieckiej⁵⁶. O Dłuskim można przeczytać: „więcej to polityk niżli kapłan, czynny bardzo podczas konfederacji barskiej, przyjaciel Krasieńskiego, posiadał majątek w województwie braclawskim, sprawy szlacheckie obchodziły go nie pomału, u szlachty miał też wielkie zachowanie”⁵⁷.

W czasach pontyfikatu Krasieńskiego mniejsze znaczenie miał Kazimierz Klejn, prawa ręka biskupa M. Dembowskiego, choć nadal pozostał archidiaconem i wizytatorem. Wiemy, że 23 kwietnia 1763 r. odbył wizytację kanoniczną w Jazłowcu⁵⁸. Zmarł w 1771 r. i został pochowany w katedrze kamienieckiej.

W 1775 r. Krasieński wyznaczył, pod naciskiem króla, biskupa koadiutora Jana Józefa Dembowskiego, bpa tytularnego Darso⁵⁹. Jan Dembowski został biskupem koadiutorem, ale zapewne Krasieński nigdy nie wymagał od niego, aby faktycznie zajmował się diecezją. Jan Dembowski był starostą Będzińskim, szambelanem Stanisława Augusta Poniatowskiego⁶⁰, do stanu duchownego wstąpił po śmierci żony i można powiedzieć, że zrobił oszałamiającą karierę. Świecenia subdiaconatu i diaconatu przyjął w 25 i 29 marca 1775 r. w tym samym roku, 30 kwietnia, przyjął święcenia kapłańskie i w tym samym roku, 11 września, został prekonizowany⁶¹. Dembowski był związany ze Stanisławem Augustem, widoczną tego oznaką była godność szambelana królewskiego a w 1779 r. otrzymał order św. Stanisława⁶². Można przypuszczać, że J. Dembowski został narzucony Krasieńskiemu przez króla, podobnie jak Michał Poniatowski został narzucony jako biskup koadiutor biskupowi krakowskiemu Kajetanowi Sołtykowi. Biorąc pod uwagę, że Dembowski otrzymał zgodę od Stanisława Augusta na objęcie godności biskupa koadiutora jeszcze przed święceniami subdiaconatu, bo

⁵⁶ *Kamieniec Podolski w osiemnastym stuleciu*, „Przegląd Lwowski”, 1 XII 1873, s. 735; *Cmentarze kamienieckie. Przyczynek do genealogii obywatelstwa Kamienieckiego*, „Litwa i Ruś”, t. 1, z. 1 (1912), s. 62. W obu tych publikacjach podano imię: Ignacy Łukasz Dłuski.

⁵⁷ *Kamieniec Podolski w osiemnastym stuleciu*, „Przegląd Lwowski”, 1 XII 1873, s. 735.

⁵⁸ S. B a r a c z, *dz. cyt.*, s. 89.

⁵⁹ Ioannes Dembowski, fit ep. Drasen. et coadi. c.f.s.- *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi* s. 143 i 200.

⁶⁰ M. G o d l e w s k i, *Dembowski Jan*, PSB, t. 5, s. 89.

⁶¹ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 143, p. 7.

⁶² Z. D u n i n - W i l c z y Ń s k i, *Order Św. Stanisława*, Warszawa 2006, s. 186.

13 marca 1775 r.⁶³, można także założyć, że świecenia przyjmował tylko po to, aby być biskupem kamienieckim i zapewne tylko pod takim warunkiem zgodził się wstąpić do stanu duchownego. Faktem jest, że z czasem współpraca biskupa ordynariusza z koadiutorem zaczęła układać się bardzo dobrze, szczególnie od czasu, gdy biskup Adam Stanisław Krasiński pogodził się z królem i wziął udział w pracach nad konstytucją 3 Maja, której będzie współautorem. Krasiński po III rozbiore, gdy zrezygnował z biskupstwa w 1795 r. starał się posadzić na stolicy biskupiej właśnie Jana Dembowskiego. Jednak bezskutecznie. Warto zauważyć, że od powołania aż do likwidacji w 1795 r. diecezja kamieniecka tylko w czasach Krasińskiego miała trzech biskupów: ordynariusza, koadiutora i sufragana. Innym zaufanym współpracownikiem Krasińskiego, o którym wiemy znacznie mniej, był proboszcz żwianiecki ks. Grzegorz Hankiewicz⁶⁴.

4. Diecezja kamieniecka w II poł XVIII w.

a. Ogólny stan diecezji

Diecezja kamieniecka miała stosunkowo mało tak wiernych jak i kościołów. W *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi* znajdziemy opis Kamieńca: „A. 1741: Civ. Camenecen. sita in palatinatu Podohae inhabitatur a 12000 circ. christifidelium, ex quibus alii sunt Latini, alii Rutheni uniti et Armeni, sub dominio temporalis regis Poloniae; eccl. cathedr. Ritus Latini sub invocatione SS. Petri et Pauli suffrag. metrop. Leopoliens.; in ea sunt 7 dign. et 13 can.”; valor ann. fr. mens. epalis 3000 circ. scut. mon. Rom.; in civ. sunt aliae duae eccl. cathedr., scilicet pro Ruthenis unitis et Armenis, 6 conventus virorum, 1 mon. monialium; taxa 33 Vs flor. Ab a. 1798 suffrag. metrop. Mohiloviens”⁶⁵.

Seminarium w Kamieńcu było erygowane jeszcze w 1721 r. przez biskupa Rupniewskiego⁶⁶. Za czasów Mikołaja Dembowskiego zbudowano w Kamieńcu nowy budynek seminarium, który ufundował Mateusz Gronkiewicz (zmarł w 1758 r.), kanonik kamieniecki i proboszcz jagielnicki, zapisując na seminarium w 1747 r. 122 tys. złotych

⁶³ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, s. 143, p. 7; B. K u m o r, *dz. cyt.*, s. 460.

⁶⁴ W. J. G ó r c z y k, *dz. cyt.*, s. 74.

⁶⁵ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, s. 142.

⁶⁶ B. K u m o r, *dz. cyt.*, s. 462.

polskich. Krasiński oddał i rozbudował budynek karmelitów bosych na potrzeby seminarium oraz przekazał na jego uposażenie miasto Czerce, ufundował też stypendium dla 14 alumnów. Po likwidacji diecezji kamienieckiej seminarium zostało przeniesione przez bpa Michała Romana Sierakowskiego do Ołyki.

Głośnym echem w Rzeczypospolitej odbiła się dysputa frankistów z żydami talmudycznymi zorganizowana przez biskupa Mikołaja Dembowskiego. Dembowski wraz z ks. Klejnem próbował wykorzystać frankistów do nawrócenia żydów na chrześcijaństwo. Gdy Dembowski zwołał dysputę 20 czerwca 1757 r. pomiędzy frankistami a żydami talmudycznymi w Kamieńcu, to właśnie Kazimierz Franciszek Klejn ją prowadził. 17 października 1757 r. Żydzi talmudyczni zostali potępieni przez Dembowskiego, niektórzy skazani na chłostę, 18 października frankiści wnieśli sprawę do sądu żądając spalenia talmudu i uzyskali wyrok po swojej myśli⁶⁷. Robert Dublański błędnie przypisuje Dembowskiemu zorganizowanie również dysputy lwowskiej w 1758 r.⁶⁸. W 1758 r. Dembowski już nie żył, zmarł trzy tygodnie po zakończeniu dysputy kamienieckiej, jeszcze w 1757 r. a sama dysputa lwowska odbyła się z inicjatywy sabatajczyków⁶⁹ w katedrze lwowskiej od 19 VII do 10 IX 1759 r. a nie w 1758 r.⁷⁰. W dyspucie

⁶⁷ W. K o n o p e c z y ń s k i, *Frank Jakub Józef*, PSB, t. 7 (1948-1958), s. 82.

⁶⁸ R. Dublański pisze: „*Biskup Dembowski jest łączony z antytalmudystami z Rzeczypospolitej również dlatego, że wziął pod swoją opiekę sabataistów i frankistów oraz był organizatorem dwóch dysput religijnych między kontra-talmudystami (tak zwano sabataistów i frankistów) a rabinami – dysputy kamienieckiej (1757) i lwowskiej (1758)*” – R. D u b l a ń s k i, *Prześladowania Talmudu w XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej*, „Estetyka i Krytyka”, nr 3(27) (2012), s. 318.

⁶⁹ Jak pisze J. Doktor: „(Sabatajczycy – przyp. W. J. G.) Zgłaszali w niej (czyli w suplice – przyp. W.J.G.) (w imieniu Żydów „polskich, węgierskich, tureckich, maltańskich i wołoskich”) gotowość chrztu, domagając się jednak odbycia przedtem jeszcze jednej – po dyspucie kamienieckiej – publicznej dysputy z rabinami(...) W zasadzie tezy te powtarzały manifest sabatajczyków sprzed dysputy kamienieckiej (1757). Nie odbiegają one w niczym od doktryny sabataistycznej. Nie jest jasne, czemu miała ta dysputa służyć. Hierarchia katolicka odnosiła się do niej nieufnie. J. Frank nie przykładał do niej większego znaczenia, a nawet demonstracyjnie się od niej dystansował.” – J. D o k t ó r, *Dysputa Lwowska*, [w:] „Polski Słownik Judaistyczny”, Żydowski Instytut Historyczny http://www.jhi.pl/psj/dysputa_lwowska [dostęp: 04.04.2017].

⁷⁰ J. D o k t ó r, *Dysputa Lwowska*, [w:] „Polski Słownik Judaistyczny”, Żydowski Instytut Historyczny http://www.jhi.pl/psj/dysputa_lwowska [dostęp: 04.04.2017];

lwowskiej sędzią miał być arcybiskup lwowski Łubieński, ale ponieważ został prymasem zastępował go ks. kanonik Szczepan Mikulski⁷¹.

W diecezji kamienieckiej, podobnie jak w innych diecezjach, funkcjonowały bractwa religijne, jak bractwo literackie⁷². Można tutaj wspomnieć także o dominikanach, którzy prowadzili bractwa różańcowe czy o karmelitach bosych, którzy prowadzili bractwo św. Józefa i bractwo szkaplerzne, bractwo szkaplerzne prowadzili także karmelici starej obserwy (trzewiczкови). Bractwo św. Józefa w Kamieńcu zostało powołane brewe z 22 maja 1669 r. a rozpoczęło działalność w 1770 r.⁷³. W Kamieńcu doszło do konfliktu pomiędzy karmelitami bosymi a trynitarzami, w związku z prowadzeniem bractwa szkaplerznego przez oba zakony⁷⁴. Oba zakony faktycznie prowadziły bractwa szkaplerzne, ale były to różne bractwa. Karmelici bosy podobnie jak karmelici starej obserwy prowadzili Bractwo Szkaplerza NMP z Góry Karmel, zaś trynitarze prowadzili Bractwo Szkaplerza Trójcy Świętej, oba bractwa były zatwierdzone przez papieży. Starsze jest bractwo Szkaplerza Trójcy Świętej, które jest związane z objawianiem jakie według tradycji miał w 1193 r. św. Jan z Maty a w bulli z 21 czerwca 1209 r. Innocentego III jest mowa prawdopodobnie o tym bractwie, zaś szkaplerz karmelitański jest związany z objawieniem jakie według tradycji miał generał karmelitów Szymon Stock w nocy z 15 na 16 lipca 1251 r. Konflikt o bractwo szkaplerzne jest tylko obrazem szerszego konfliktu karmelitów bosych z trynitarzami. Trynitarze przybyli do Kamieńca jako ostatni zakon. Do ich przybycia karmelici bosy zajmowali się wykupem niewolników, który teraz przejęli trynitarze (zgodnie ze swoim charyzmatem). W Kamieńcu bractwa prowadzili również dominikanie i franciszkanie. Ci pierwsi prowadzili Arcybractwo Różańca Świętego a franciszkanie prowadzili Arcybractwo Paska św. Franciszka z Asyżu. Sieć bractw w diecezji kamienieckiej nie była tak rozwinięta jak

G. P i k u l s k i, *Sąd żydowski we lwowskim kościele archikatedralnym w 1759 r.*, wyd. 4, 1906 (b.m.w.).

⁷¹ *Biblioteka Warszawska*, t. 3. (1845), s. 117-118.

⁷² S. L i t a k, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej. XIII-XVIII wiek. Rozwój i problematyka*, „Przegląd Historyczny”, t. 88 (1997), s. 509.

⁷³ B. W a n a t O C D, *Kult św. Józefa Oblubieńca NMP u Karmelitów Bosych w Krakowie*, Kraków 1981, s. 29.

⁷⁴ A. Z a g ó r s k i, *Życie religijne na Podolu w epoce wczesnonowoczesnej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, t. 6 (2004), s. 110.

w prowincjach zachodnich, ale co ciekawe wierni bez inicjatywy duchownych organizowali własne zebrania, które *de facto* były bractwami. Tak stało się np. w parafii Mukarów w dekanacie Dunajowckim, gdzie parafianie sami organizowali zebrania brackie połączone ze zbieraniem jałmużny, zajmowali się także oprawą mszy świętej⁷⁵. W Czerczach parafianie zbierali się na odmawianie koronki o Trójcy Przenajświętszej, podobnie w parafii Zinków⁷⁶. Z wizytacji z 1741 r. wiemy, że i w Mukarowie i w Zinkowie wizytator polecił erygować formalnie bractwo⁷⁷. W 1795 r. w diecezji kamienieckiej działały 43 bractwa⁷⁸.

Dla pełnego obrazu diecezji należy dodać, że diecezję jak i jej stolicę w XVIII w. kilkakrotnie nawiedzały zarazy. W samym Kamieńcu największą śmiertelność miała zaraza w 1770 r., wówczas spośród księży kamienieckich, którzy pozostali w mieście, przeżył tylko ks. Marcin Radachowski herbu Abdank.

b. Struktura administracyjna

Bogumił Szady zauważa: „Granice województwa podolskiego pokrywały się dokładnie z granicami diecezji kamienieckiej obrządku łacińskiego. Jest to bodaj jedyny w skali całej Rzeczypospolitej przypadek aż takiej zgodności granic administracji państwowej i kościelnej”⁷⁹.

Diecezja kamieniecka w 1772 r. liczyła ok. 40 tys. katolików co stanowiło ok. 10% wszystkich mieszkańców terenu diecezji⁸⁰, dla których funkcjonowało 58 kościołów parafialnych, 9 kościołów filialnych oraz kilkanaście kaplic⁸¹. Parafie były podzielone na 6 dekanatów: Czarnokozińce, Dunajowce należące do Krasińskiego z klasztorem kapucynów ufundowanym w 1752 r., Jazłowiec (gdzie probostwo miał biskup su-

⁷⁵ J. Fla ga, *Bractwa religijne w diecezji kamienieckiej w połowie XVIII wieku*, [w:] *Religia, edukacja, kultura. Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. S u r d a c ki, Lublin 2002, s. 620.

⁷⁶ J. Fla ga, *Podstawy prawne wymagane przy organizowaniu i wprowadzaniu instytucji bractw religijnych*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. 13 (2003), z. 2, s. 39-40.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ B. K u m o r, *dz. cyt.* s. 463.

⁷⁹ B. S z a d y, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII w.*, Lublin 2010, s. 84.

⁸⁰ J. K o w a l c z y k, *Kościół późnobarokowy w diecezji kamienieckiej*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 2, J. K. O s t r o w s k i (red.), Kraków 1996, s. 85.

⁸¹ S. L i t a k, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w.*, Lublin 2006, s. 333-335.

fragan Woyna Orański, siedziba rodowa Poniatowskich), Międzyboż⁸² (gdzie probostwo miał biskup sufragan Ignacy Dłuski), Satanów, Szarogród. W większości były to parafie miejskie, tylko 10 parafii miało swe siedziby na wsi⁸³. Pod względem liczby dekanatów, parafii czy wiernych diecezja kamieniecka przypominała bardziej archidiecezję niż diecezje w prowincji zachodniej. Dla porównania w diecezji krakowskiej archidiecezja nowosądecka liczyła 7 dekanatów a archidiecezja krakowska 17 dekanatów; w diecezji płockiej archidiecezja płocka liczyła 16 dekanatów a archidiecezja pułtawska 11 dekanatów. Średnia powierzchnia parafii w diecezji kamienieckiej wynosiła ok. 331 km kw. Dla porównania w diecezji krakowskiej było to ok. 60 km kw. w gnieźnińskiej również 60, w chełmińskiej 48 km kw., w płockiej 77 km kw.⁸⁴. Podział na dekanaty w diecezji kamienieckiej jest dość późny, bo zrodził się w poł. XVIII w.⁸⁵. 13 kościołów miało rangę prepozytury z kolegium mansonjarskim⁸⁶.

Po I rozbiorze w 1772 r. część diecezji kamienieckiej znalazła się w granicach państwa Habsburgów, sam Kamieniec pozostał w Rzeczypospolitej. 13 marca 1782 r. parafie z dekanatów Czarnokozińce, Jazłowiec i parafia Tarnoruda, czyli te, które znalazły się na terenach Habsburgów, zostały inkorporowane decyzją cesarza Józefa II do archidiecezji lwowskiej. W tej sytuacji biskup Krasieński postanowił rezydować na stałe w części włączonej do zaboru austriackiego a nie w Kamieńcu, co spowodowało, że władze cofnęły decyzję o inkorporacji tych parafii, dzięki temu diecezja kamieniecka nie uległa zmniejszeniu. W 1786 r. Krasieński porozumiał się z arcybiskupem lwowskim Onufrym Ferdynandem Kickim i włączył z archidiecezji lwowskiej do

⁸² Błędem jest podawanie pisowni Międzybórz. W okresie I Rzeczypospolitej nazwa miejscowości brzmiała Międzyboż i tak też jest w XIX w. (SGKP). Obecnie ukraińska nazwa to Меджибіж, której polski egzonym to Międzybóż – Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej – *Uchwała KSNG nr 2/2012 z dn. 22 lutego 2012 r. dotycząca przyjęcia, zmiany i skasowania polskich nazw geograficznych świata*, s. 27 natomiast przed 2012 r. był to Międzybuż – tamże.

⁸³ J. Szczępaniak, *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „*Analecta Cracoviensia*” 47 (2015), s. 152.

⁸⁴ E. Klimenta, *Struktura kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*”, nr 11 (2011), s. 6. tab. I.

⁸⁵ J. Mucha OFM Conv., *Organizacja Diecezji Kamienieckiej do 1795 roku*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*”, t. 30, z. 4 (1983), s. 63-284.

⁸⁶ B. Kumor, *dz. cyt.*, s. 459.

swojej diecezji parafię Czortków z klasztorem i kościołem dominikanów, zaś Kickiemu oddał parafie Husiatyn z kościołem bernardynów, w tym samym roku zlikwidowanym przez cesarza Józefa II i parafię Tarnoruda z kościołem parafialnym pod wezwaniem Matki Boskiej Szkaplerznej ufundowanym w 1754 r. przez Czartoryskich. Uzyskał też akceptację tej zamiany w Rzymie, ale dopiero w 1796 r., czyli po likwidacji diecezji przez Katarzynę II.

c. Kapituła i wikariusze katedralni

W latach 1741-1749 kapituła kamieniecka liczyła siedem prałatur i trzynaście kanonii⁸⁷. Z protokołu wizytacyjnego z 1777 r. wiemy, że kapituła kamieniecka również w tym czasie liczyła siedmiu prałatów, byli to: dziekan, prepozyt, archidiakon, kustosz, scholastyk, primiceriusz i kanclerz, natomiast zwiększyła się liczba kanoników z trzynastu do piętnastu kanoników gremialnych⁸⁸. Oprócz wspomnianych byli także kanonicy honorowi, w 1793 r. było ich czterestu⁸⁹. Archidiakon był wybierany wspólnie przez biskupa i kapitułę (biskup wybierał archidiakona spośród dwóch kandydatów przedstawionych przez kapitułę)⁹⁰. Dziekania, kustodia, scholasteria, kantoria i kancelaria były wolnej kolacji biskupa, prepozytura podlegała patronatowi szlacheckiemu⁹¹. Król w XVIII w. nie miał patronatu nad kanoniami kamienieckimi, same okoliczności zaniku patronatu królewskiego nie są jasne⁹². Przy katedrze, w XVIII w. było od sześciu do ośmiu wikariuszy katedralnych, którzy spośród siebie wybierali seniora – wicedziekana, był on odpowiedzialny za funkcjonowanie wikariatu katedralnego pod względem duszpasterskim i dyscypliny, sprawował także nabożeństwa pokutne. Sprawami materialnym zarządzał prokurator, także wybierany przez samych wikariuszy. Ponadto raz w tygodniu,

⁸⁷ B. S z a d y, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003, s. 45, tab. 4.

⁸⁸ J. U r b a n, *Rękopis wizytacji diecezji kamienieckiej z 1777 roku z Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. 10 (2004), s. 390-391.

⁸⁹ B. K u m o r, *dz. cyt.*, s. 460.

⁹⁰ B. S z a d y, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych...*, s. 50.

⁹¹ B. S z a d y, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych...*, s. 157, p. 1.

⁹² Tamże, s. 54.

w soboty, odbywały się zebrania na których omawiano zagadnienia duszpasterskie; sprawy liturgiczne omawiano na codziennych zebraniach⁹³. B. Szady zauważą, że beneficjalny charakter wikariuszy kamienieckich budzi wątpliwości, na co wskazuje zapis z wizytacji bpa Wacława Sierakowskiego z 1741 r.: „Et ideo nullus ad hanc cathedrallem fuit unquam hactenus institutus, nulli provisi remanserunt vel pauci, sem-per applicatos (...)”⁹⁴. W 1777 r. wikariuszami katedralnymi byli: Antoni Chmielewski, Tomasz Bukowski, Stanisław Pachniewski, Bartłomiej Popiel i Franciszek Pruski⁹⁵.

Katedrę odrestaurowano za czasów Mikołaja Dembowskiego, jemu też zawdzięczamy osadzenie figury Matki Boskiej na szczycie minaretu przy katedrze kamienieckiej⁹⁶. Dembowski nie kazał rozebrać minaretu, ale odnowił go, zaś na półksiężycu wieńczącym szczyt minaretu osadził wspomnianą figurę Matki Boskiej wykonaną w Gdańsku. Uroczyste osadzenie figury miało miejsce 10 maja 1756 r. W katedrze odnowiono ołtarz i organy, wzniesiono nową ambonę a także odnowiono a właściwie przebudowano w stylu późnobarokowym fasadę katedry⁹⁷. Bezpośrednio restauracją katedry zajmował się ks. Kazimierz Franciszek Klejn, Dom wikariuszy katedralnych nie był remontowany w tym czasie, co poświadcza opis wizytacji Wacława Sierakowskiego i Adama Stanisława Krasieńskiego. Zarówno w 1741 jak i 1777, dom ten jest opisany niemal identycznie, pozostawał drewniany, kryty gontem, za murem cmentarza w pobliżu katedry⁹⁸. Adam Stanisław Krasieński po wizytacji w 1777 r. wydał dekrety dla wikariuszy katedralnych⁹⁹.

d. Kler

Kler diecezjalny, co jest normą w tym czasie rekrutował się spośród wszystkich stanów: szlachty, mieszczaństwa i chłopów. Wyższe urzędy kościelne sprawował stan panujący a więc szlachta. Biskupi kamie-

⁹³ T. M. T r a j d o s, *Wikariusze katedry kamienieckiej*, „Przegląd Historyczny” 102/3 (2011), s. 440.

⁹⁴ B. S z a d y, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych...*, s. 127, p. 32.

⁹⁵ T. M. T r a j d o s, *Wikariusze katedry kamienieckiej*, s. 441.

⁹⁶ Minaret wnieśli Turcy w 1672 r. Gdy Kamieniec powrócił do Rzeczypospolitej miała miejsce ponowna konsekracja katedry (23 września 1699).

⁹⁷ K. I w a n i c k i, *Katedra w Kamieńcu*, Warszawa 1930, s. 15-16.

⁹⁸ T. M. T r a j d o s, *Wikariusze katedry kamienieckiej*, s. 438.

⁹⁹ Tamże, s. 440.

nieccy wywodzili się z magnaterii. Adam Stanisław Krasiński pochodził z magnaterii mazowieckiej. Krasińscy cechowali się nie tylko bogactwem, ale i dbałością o wykształcenie. Adam Stanisław ukończył Uniwersytet La Sapienza w Rzymie, poprzez małżeństwo Franciszki Krasińskiej był spowinowacony z władcami Saksonii Wettynami. Z rodu Krasińskich pochodziło wielu prałatów i kanoników gnieźnieńskich i płockich. Z tego rodu pochodził także biskup Krakowski Franciszek Krasiński (1525-1577) i biskup sufragan chełmski Jan Chryzostom Krasiński (1695-1757). Adam Stanisław był również spokrewniony z biskupem krakowskim Kajetanem Sołtykiem (1715-1788). W diecezji kamienieckiej kapituła była zmonopolizowana przez szlachtę. Zgodnie z dekretem Stefana Batorego w kapitule kamienieckiej mogli zasiadać tylko duchowni pochodzenia szlacheckiego¹⁰⁰. Moim zdaniem, jest możliwe, że po okupacji tureckiej, dekret Stefana Batorego nie obowiązywał i w wieku XVIII dopuszczono do kapituły duchowieństwo pochodzenia mieszczańskiego. Aczkolwiek można przyjąć, że kolegium prałatów było nadal zmonopolizowane przez stan szlachecki, zaś kolegium kanoników było gremium mieszczańsko – szlacheckim, zapewne ze znaczną przewagą elementu szlacheckiego. Za taką tezę przemawia fakt, że w pozostałych diecezjach w kapitułach diecezjalnych zasiadają zarówno mieszczenie jak i szlachta, od XVIII w. faktycznie zaczyna ponownie dominować szlachta. Jednak w prowincji zachodniej funkcjonują kapituły kolegiackie do XVIII w. zdominowane w wielu przypadkach przez mieszczan. W diecezji kamienieckiej brak kapituł kolegiackich co skutkowałoby, gdyby kapituła diecezjalna była domeną tylko szlachecką, całkowitym zamknięciem dostępu do godności kościelnych mieszczanom. To powodowałoby, że stan duchowny byłby nieatrakcyjny dla patrycjatu miejskiego a to właśnie spośród patrycjatu miejskiego, obok zamożnej szlachty, rekrutowali się najlepiej wykształceni kandydaci do stanu duchownego. Niestety w przypadku diecezji kamienieckiej brak jest księgi święceń, jaka zachowała się choćby dla diecezji płockiej, co ułatwiłoby rozstrzygnięcie pochodzenia stanowego kleru. Badania prowadzone dla średniowiecza i okresu staropolskiego wykazują, że większość księży była pochodzenia mieszczańskiego, a księża pochodzenia szlacheckiego i chłopskiego stanowili podobny odsetek, oczywiście różnie się

¹⁰⁰ B. K u m o r, *dz. cyt.* s. 460.

to prezentuje dla różnych diecezji i w różnych okresach, ale w każdym bądź razie mieszczenie stanowią poważny odsetek duchowieństwa¹⁰¹.

Jak ustalił T. M. Trajdos wikariusze katedralni rekrutowali się ze stanu mieszczańskiego, choć możliwe, że w czasie pontyfikatu Krasieńskiego pochodzili także ze zubożałej szlachty¹⁰². Diecezja kamieniecka borykała się z problemem braku księży stąd duże znaczenie kleru zakonnego w duszpasterstwie. W przypadku duchowieństwa zakonnego większe znaczenie przy obsadzie godności zakonnych ma wykształcenie niż pochodzenie. Spośród zakonów w diecezji kamienieckiej dotyczy to szczególnie dominikanów i jezuitów.

Można przyjąć, że podobnie jak w innych diecezjach, proboszczowie w parafiach z patronatem szlacheckim wywodzili się ze stanu szlacheckiego a w parafiach z patronatem miejskim z mieszczaństwa.

W sytuacji braku kleru diecezjalnego ciekawy wydaje się napływ kleru francuskiego do diecezji kamienieckiej. Po rewolucji francuskiej księża francuscy szukali schronienia i probostwa dla siebie w Rzeczypospolitej, także w diecezji kamienieckiej, co ciekawe napływ kleru francuskiego na tereny Rzeczypospolitej można obserwować już przed wybuchem rewolucji, co najmniej od lat osiemdziesiątych XVIII w. Aczkolwiek emigracja duchowieństwa francuskiego na tereny polskie wymaga jeszcze głębszego zbadania, pewną próbę analizy tego zjawiska podjęła Anna Łysiak-Łątkowska¹⁰³. Wiemy, że po śmierci proboszcza jazłowieckiego ks. Godurowskiego, ok. 1785 r., proboszczem został tam francuski ksiądz Franciszek Wanel. Widać z tego, że napływ duchowieństwa francuskiego na tereny Rzeczypospolitej miał miejsce jeszcze przed rewolucją¹⁰⁴. Franciszek Wanel nie znając języka pol-

¹⁰¹ Por. J. Kracik, *Prawie wielebni*, Kraków 2011; Z. Pietrzyk, *Wykształceni synowie chłopscy w Małopolsce w okresie późnego Odrodzenia*, Kraków 1993; J. Kłoczowski, *Kler katolicki w Polsce średniowiecznej: problem pochodzenia i dróg awansu*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 88 (1981), nr 4, s. 923-938.

¹⁰² T. M. Trajdos, *Wikariusze katedry kamienieckiej*, s. 441.

¹⁰³ W referacie *Emigranci francuscy z czasów rewolucji francuskiej (1789-1799) na ziemiach zaboru austriackiego w ostatnich latach życia bpa Adama S. Krasieńskiego*. Na konferencji „Adam Stanisław Krasieński i jego epoka (1714-1800) w 300. rocznicę urodzin Biskupa Kamienieckiego” (20-21 listopada 2014 Opinogóra), Muzeum Romantyzmu w Opinogórze.

¹⁰⁴ Należy poczynić tutaj uwagę do zjawiska napływu duchowieństwa zagranicznego w ogóle, nie tylko francuskiego, na ziemię polskie. Zarówno przed rewolucją jak i po rewolucji mamy do czynienia z takim zjawiskiem. K. Wanel objął prebendę jazło-

skiego, nie został zaakcentowany przez parafian, którzy wystosowali pismo do kapituły kamienieckiej o zmianę proboszcza w 1786 r.¹⁰⁵. Prośba ta nie została uwzględniona przez kapitułę. Na pokreślenie zasługuje fakt, że probostwo jazłowieckie było dobrze uposażone, przez biskupa Woynę Orańskiego było łączone z sufraganią kamieniecką. Można więc zauważyć, że francuski ksiądz, bez znajomości języka polskiego otrzymał jedno z lepiej uposażonych probostw w diecezji. Należy domniemywać, że obsadzenie ks. Wanela na probostwie jazłowieckim wywołało niezadowolenie nie tylko parafian, ale i kleru kamienieckiego. Wydaje się, że za osadzeniem Wanela stało przekonanie, chyba bardziej bpa Krasieńskiego niż Dłuskiego, o wyższych kwalifikacjach kleru francuskiego od kleru polskiego. Co prawda to Dłuski praktycznie zarządzał diecezją, jednak sam wywodził się z kleru diecezji kamienieckiej, znał księży kamienieckich znacznie lepiej niż Krasieński i zapewne nie uważał ich za gorszych od francuskich. Krasieński z kolei gardził niższymi stanami, kierował się w swym postępowaniu uprzedzeniami stanowymi¹⁰⁶, to pozwala domniemywać, że to właśnie Krasieński uznał, że francuski ksiądz będzie lepszy od polskiego. Niestety uprzedzenia stanowe były jedną z wad Krasieńskiego, podobnie jak jego wyższa ocena dworów drezdeńskiego czy paryskiego od warszawskiego. Wydaje się, że to przekonanie w stosunku do ks. Wanela nie miało uzasadnienia.

e. Zakony

W 1773 r. w diecezji działało 9 zakonów męskich i dwa żeńskie¹⁰⁷. Byli to dominikanie z 11 klasztorami i 63 zakonnikami (49 ojców), franciszkanie konwentualni z 4 klasztorami, w których było 19 zakonników, bernardyni 2 klasztory z 24 zakonnikami (w tym 15 ojców), kapucyni 2 klasztory z 15 zakonnikami (8 ojców), karmelici bosi 2 klasztory a karmelici (starej obserwy, potocznie nazywani też trze-

wiecka przed rewolucją. Włoch, ks. Alojzy Chiarini jest przykładem emigracji duchowieństwa na ziemie polskie już po rewolucji. Chiarini ur. w 1789, był rektorem liceum królewskiego w Valiano. Od 1819 r. przebywa w Polsce. Profesor Uniwersytetu Warszawskiego, zapisał się raczej niechlubnie w historii nauki polskiej. Blisko związany z Krasieńskimi. Pochowany w Opinogórze.

¹⁰⁵ S. B a r ą c z, *dz. cyt.*, s. 209-210.

¹⁰⁶ W. J. G ó r c z y k, *dz. cyt.* s. 91.

¹⁰⁷ Por. B. K u m o r, *dz. cyt.*, s. 463-464.

wiczkowymi)¹⁰⁸ mieli 1 klasztor w Barze, łącznie karmelitów bosych i karmelitów starej obserwy było 21 (w tym 13 ojców). Jezuici w momencie kasaty (1774 r.) liczyli 23 ojców i 6 braci. Ponadto w diecezji byli też paulini i trzynitarze, których kościół konsekrował Krasieński w 1780 r.¹⁰⁹ W chwili kasaty klasztoru trzynitarzy w 1842 r. było tam 9 zakonników, możliwe, że również w 2. poł. XVIII w. była podobna liczba zakonników. Zakony żeńskie to dominikanki w Kamieńcu i siostry miłosierdzia (potocznie zwane szarytkami) w Gródku, w obu klasztorach łącznie było 35 siostr. Klasztor dominikanek w Kamieńcu należał do największych klasztorów tego zakonu na ziemiach polskich, siostry były przeważnie pochodzenia szlacheckiego¹¹⁰.

Zakony w diecezji kamienieckiej prowadziły 12 parafii i sanktuarium w Latyczowie (dominikanie). Bogumił Szady pisze: „Od początku istnienia diecezji kamienieckiej istotną rolę, głównie ze względu na trudność pracy na terenach niemal całkowicie zdominowanych przez ludność prawosławną, odgrywały zakony, przede wszystkim dominikanie (Sidorów, Smotrycz, Sokolec, Sołdkowce, Latyczów, Szarawka). Przeważnie prowadzili oni parafie przy swoich konwentach, ale zdarzało się także, że obejmowali obsługą kościoły parafialne należące do patronatu królewskiego lub szlacheckiego. Przyczyną był tutaj brak duchowieństwa świeckiego. Na 58 parafii funkcjonujących w II połowie XVIII w. 8 (13,8%) było prowadzonych przez duchowieństwo

¹⁰⁸Właściwa nazwa karmelitów to Zakon Braci NMP z Góry Karmel a karmelitów bosych to Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel. Karmelici bosci powstałi w XVI w. W wyniku działalności reformatorskiej karmelitanki św. Teresy od Jezusa i karmelity św. Jana od Krzyża wyodrębnili się z zakonu karmelitów. W 1593 r. uzyskali pełną autonomię jurysdykcyjną jako samodzielny zakon. Wówczas to, dla odróżnienia pierwotnego zakonu karmelitańskiego od reformowanego, zwanego też tereziańskim (od imienia św. Teresy od Jezusa, doktor kościoła), zaczęto ich nazywać karmelitami starej obserwy, lub trzewiczkowymi. Celem reformy przeprowadzonej przez św. Teresę był powrót do surowej obserwy. Tak faktycznie było jeszcze w 1 poł. wieku XVII, ale już od 2 poł. XVII w., nastąpiło rozluźnienie życia zakonnego w zakonie karmelitów bosych tak iż obecnie to karmelici (starej obserwy – potocznie trzewiczkowi) zachowują obserwę bliższą pierwotnej niż karmelici bosci.

¹⁰⁹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. S u l i m i e r s k i, B. C h l e b o w s k i, W. W a l e w s k i, t. 3, Warszawa 1882, s. 758.

¹¹⁰ E. W a l e w a n d e r, *Matka Kolumba Bialecka (1838-1887)*, „Seminare” t. 28 (2010), s. 286.

zakonne”¹¹¹. Ważną rolę odgrywały misje jezuickie. W pierwszej połowie XVIII wieku jezuici posiadali stałe stacje misyjne w takich miejscowościach jak: Liczkowce, Kitajgród, Kopyczyńce, Supruńkowce, Niżborg, Kapuścińców i Mieszkowce, a do połowy XVIII w. prowadzili także misje na Krymie¹¹².

Zakony oprócz wspomnianych parafii prowadziły kilka szkół (łącznie z żeńską prowadzoną przez szarytki) i 2 kolegia¹¹³.

W diecezji kamienieckiej w 1795 r. było 28 szkół parafialnych. Po kasacji zakonu jezuitów przynajmniej część jezuitów pozostała w Kamieńcu kontynuując pracę edukacyjną już jako księża diecezjalni. W wielu miejscach po kasacji proszono jezuitów, aby nadal prowadzili kolegia już jako eksjezuici, tak było np. w kolegium w Pułtusk.

Kolegium jezuickie w Kamieńcu zostało zamienione najpierw na szkołę wojewódzką. Od 1781 r. była tam szkoła podwydziałowa z podległymi szkołami w Barze i Szarogrodzie. W 1781 r. rektorem szkoły kamienieckiej został ks. Jan Wrzeszcz, eksjezuita¹¹⁴, wcześniej był prefektem szkoły jezuitów w Barze, wymowy w szkole kamienieckiej uczył również eksjezuita ks. Mikołaj Baranowicz. Ks. J. Wrzeszcz od 1783 do 1787 r. był prorektorem szkoły kamienieckiej. Szarytki prowadziły szkołę dla dziewcząt w Gródku Podolskim, z fundacji Jana Jakuba Zamoyskiego¹¹⁵. Joanna Szady pisze o szarytkach w diecezji kamienieckiej: „Zachowane przekazy o pracy sióstr miłosierdzia we wspomnianym Gródku opisują niejako standardowy podział obowiązków sióstr na fundacyjnej placówce szpitalnej. Spośród kilku szarytek przy tym szpitalu, jedna miała właśnie za zadanie pracę wśród pensjonariuszy szpitalnych, kolejne zaś: doглядanie chorych i ubogich w mieście oraz prowadzenie szkoły. Pieczołowitość i staranność sióstr miała być pod względem opieki wzorcowa”¹¹⁶. Wykupem niewolników

¹¹¹ B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII w.*, Lublin 2010, s. 84.

¹¹² Por. A. Zagórski, *dz. cyt.*, s. 106-108.

¹¹³ Na podstawie: B. Kumor, *dz. cyt.*, s. 463-464.

¹¹⁴ E. Kula, *Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, t. 25 (2016), s. 626.

¹¹⁵ Tamże, s. 462.

¹¹⁶ J. Szady, *Misja opiekuńcza zgromadzenia sióstr miłosierdzia Wincentego à Paulo w Polsce w XVII-XVIII wieku*, s. 90-91.

z niewoli tureckiej zajmowali się najpierw karmelici bosci a później trynitarze. Przybycie trynitarzy do Kamieńca wywołało sprzeciw karmelitów bosych. Jak pisze A. Zagórski: „Z powodu stosunkowo bliskiego sąsiedztwa, karmelici czuli się zagrożeni przez nową fundację. Początkowo nawet protestowali przeciw bliskiej lokalizacji ich klasztoru. Przewidywali bowiem trudności w utrzymaniu dwóch klasztorów z ofiar mieszkańców ubogiego miasta. W ciągu najbliższych dwudziestu lat występowały pomiędzy nimi spory o bractwo szkaplerzne i o parcelę zabraną karmelitom przez trynitarzy. W krótkim czasie udało się dojść do ugody”¹¹⁷. Biskup Krasieński zasadniczo nie ingerował w sprawy zakonów w swojej diecezji. Podczas konfederacji barskiej szczególnego znaczenie nabrał klasztor karmelitów starej obserwy w Barze, gdzie superiorem był o. Marek Jandołowicz. Po upadku konfederacji o. Marek Jandołowicz został przeorem klasztoru w Barze, po 1773 r.

W Kamieńcu Krasieński w 1792 r. przeprowadził prawie skuteczną kasatę klasztorów, jednak należy podkreślić, że decyzje odnośnie męskich klasztorów w Kamieńcu podjęte przez biskupa Krasieńskiego miały uzasadnienie, inaczej wygląda sprawa klasztoru dominikanek w Kamieńcu. W 1774 r. doszło do kasaty jezuitów, którzy w Kamieńcu i Barze prowadzili kolegium. W tym wypadku kasata jezuitów jest oczywiście niezależna od Krasieńskiego. Likwidacja klasztorów prowadzona przez Krasieńskiego w Kamieńcu miała na celu wzmocnienie twierdzy kamienieckiej. Krasieński z polecenia Stanisława Augusta Poniatowskiego był wówczas przewodniczącym komisji do spraw twierdzy kamienieckiej. Kasata klasztorów, które faktycznie były często usytuowane w ciągu murów miejskich miała wzmocnić twierdzę. Należy uściślić, że gdy mowa o twierdzy, chodzi tu o miasto i fortyfikacje miejskie, sam zamek znajdował się po za miastem, na drugim brzegu Smortycza. W 1781 r. do Kamieńca przybył król, wówczas wizytował twierdzę. Podczas tej wizyty Krasieński poświęcił chorągiew regimentu pieszego, którą oficjalnie regimentowi przekazał król¹¹⁸.

Krasieński pisze: „Zniosłem zaraz mocą iurysdykcyi duchowney klasztor franciszkanów i dwie rezydencye kanonicze podług mojego i innych kommisarzów przekonania, że ta budowla osiadłszy na samych walach stała się oczewistą do fortyfikacyi przeszkodą, dlaczego przenio-

¹¹⁷ A. Zagórski, *dz. cyt.*, s. 110.

¹¹⁸ „Gazeta Warszawska”, nr 94, 24 listopada 1781.

słszy zakonników do Gródka, a kanoników do rezydencji biskupiej, oddałem klasztor z kościołem garnizonowi. Dzisiaj widzę, że zamiar komisji reskryptowej żadnego skutku nie bierze¹¹⁹. Należy więc sprostować informację T.M. Trajdosa, to nie z polecenia króla przeniesiono franciszkanów¹²⁰, ale z polecenia Krasieńskiego.

Dalej o klasztorze dominikanów Krasieński pisze: „Na usilne naleganie kommendy i remonstracją inżynierów zniósłem znowu przez dekret kommisarski klasztor dominikanów, ale go jeszcze w posesyę garnizonu nie oddałem, ani się o ewakuację jego nie naprzykrzam mając wzgląd, że póki w nim mieszkać będą zakonnicy, póty go utrzymywać muszą w całości i ochędóstwie, inaczej tak by spustoszał kościół i klasztor, jak franciszkański¹²¹”.

Podobnie rzecz ma się z dominikankami kamienieckimi, o których pisze: „Klasztor panien dominikanek wymurowany na samym wale w równej linii z franciszkanami, został zniesiony równym wyrokiem komisji reskryptowej. Ale ponieważ w całej diecezji kamienieckiej nie ma żadnego klasztoru pańskiego, gdzie by mogły być przeniesione – wypada pytanie, co z nimi robić? Uczyniłem wszystko, cokolwiek do mojej władzy należało. Zakazałem przyjmować do nowicyatu, ale to niedosyć. Podaję więc wcześniej do uwagi, że w przypadku, gdy potrzeba fortyfikacji przynaglać będzie o ewakuację, ja nie mam mocy wypędzać zakonnic w otwarte pole, bez obmyślenia dla nich przystoynego miejsca¹²². Kościół, który chciał przejąć na wzmocnienie twierdzy Krasieński był już trzecim kościołem dominikanek w Kamieńcu. Pierwszy był drewnianym kościołem p. w. św. Katarzyny ufundowanym w 1615 r. przez Elżbietę Ciepłowską. Kolejny kościół, już murowany wystawiony z posagu Zofii Wiktorii Potockiej został przebudowany na rondelę artyleryjską. Ten o którym mowa został wzniesiony w 1722 r. p.w. św. Michała¹²³. Krasieński zabraniając przyjmować dominikankom nowych kandydatek do zakonu de facto dokonał kasaty klasztoru, sytuacja dominika-

¹¹⁹ Relacja o Kamieńcu p. X. Krasieńskiego biskupa kamienieckiego. Cytaty za: E. M. Ziółek, *Kamieniec Podolski w relacji biskupa kamienieckiego Adama Stanisława Krasieńskiego z 1792 r.* s. 113-116.

¹²⁰ T. M. Trajdos, *O losach archiwaliów z klasztorów dominikańskich...*, s. 271.

¹²¹ Relacja o Kamieńcu p. X. Krasieńskiego biskupa kamienieckiego..., s. 113-116.

¹²² Tamże 113-116.

¹²³ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sułkiewski, B. Chlebowski, W. Walowski, t. 3, Warszawa 1882, s. 757.

nek stała się wręcz identyczna jak zakonnic w czasie kasaty carskiej w 1864 r., gdzie ustanowiono tzw. klasztory etatowe bez prawa przyjmowania nowych kandydatów. Pewne zdziwienie budzi argument Krasińskiego, że w jego diecezji nie ma innego „panieńskiego klasztoru”, bowiem w diecezji kamienieckiej był klasztor sióstr miłosierdzia. Możliwe, że Krasińskiemu chodziło o to, że te nie miały klauzury papieskiej, podczas gdy dominikanki taką miały. Nie mógł też dominikanek sekularyzować. Dominikanki mogły być zwolnione ze ślubów tylko przez stolicę apostolską i to tylko z ważnych powodów i na własną prośbę. I raczej trudno sobie wyobrazić, aby Rzym zgodził się na sekularyzację całego klasztoru w dodatku wbrew woli samych zainteresowanych. W tej sytuacji jedyne co mógł zrobić biskup kamieniecki to czekać aż zakonnice wymrą. I to każe przypuszczać, że stosunek Krasińskiego do dominikanek wynikał raczej nie z troski o stan twierdzy kamienieckiej. Proces „wygaszania” klasztoru dominikanek trwałby nie rok czy dwa lata, ale raczej kilkadziesiąt lat. Można przypuszcza, że do śmierci ostatniej dominikanki musiałyby upłynąć ok. 20 lat, o ile nie więcej. Trudno uwierzyć, aby czekano te 20 lat na wzmocnienie wałów w miejscu gdzie stał klasztor dominikanek. Krasiński mógł też przenieść klasztor dominikanek w inne miejsce w Kamieńcu, tym bardziej, że dominikanki trzykrotnie zmieniały miejsce klasztoru, działkę na której stał klasztor w XVIII w. dominikanki posiadały od 1702 r. a sam klasztor wzniosły w latach 1711-1721¹²⁴. Faktem jest, że klasztor dominikanek został skasowany dopiero w XIX w. przez władze zaborcze.

Krasiński odebrał karmelitom bosym i trynitarzom część ich terenów i: „Chcąc jednak ażeby wszystkie duchowieństwo moje, w fortecy mieszkające, było dla niej wysłużne”¹²⁵ wyznaczył im jednocześnie obowiązki duszpasterskie: karmelitom bosym jako kapelanom dla wojska a trynitarzom dla więźniów i konstatuje: „Na ostatek oddałem garnizonowi kościół S. Katarzyny z którego iuż jest magazyn zrobiony”¹²⁶. To podejście do zakonów może wynikać nie tylko, choć zapewne przede wszystkim, z chęci wzmocnienia twierdzy kamienieckiej, jest ono typowe dla oświeconego katolicyzmu, które cechowało się niechęcią do życia zakonnego. Zauważyć należy, że o ile dominikanki faktycznie

¹²⁴J. K o p c z y ń s k i, *Kamieniec Podolski*, [w:] *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016, s. 86-87.

¹²⁵ Relacja o Kamieńcu p. X. Krasińskiego biskupa kamienieckiego..., s. 113-116.

¹²⁶ Tamże, s. 113-116.

zostały potraktowane przez biskupa Krasieńskiego w sposób, delikatnie mówiąc, co najmniej wrogi, o tyle powierzenie prac duszpasterskich karmelitom bosym i trynitarzom jest jak najbardziej uzasadnione. Szczególnie widać to w przypadku trynitarzy, których pełna nazwa brzmiała Zakon Świętej Trójcy od Wykupu Niewolników¹²⁷, a byli powołani do wykupu niewolników, więc opieka nad więźniami i dbanie o ich byt był jak najbardziej zgodny z duchem tego zakonu. Należy też oddać biskupowi Adamowi Stanisławowi, że, jak to zauważyła Ewa Ziółek, jako pierwszy wykazywał tak daleko idącą troskę o byt więźniów, podobnie zresztą stawał w obronie mieszczan kamienieckich.

f. Działalność Krasieńskiego

Adam Stanisław Krasieński dopiero po upadku konfederacji barskiej osiadł w Kamieńcu, konkretnie po roku 1772. Jeszcze w 1773 r. przebywał w areszcie domowym w majątku Kazimierza Krasieńskiego w Zegrzu (prawie rok)¹²⁸. Na powrót Krasieńskiego do diecezji, jednego z przywódców konfederacji barskiej, zapewne nie zgadzał się król. Z jednej strony Stanisław August nie mógł zesłać biskupa na wygnanie, aby nie: „tworzyć męczennika” z drugiej strony obawiał się, aby władarz diecezji kamienieckiej nie rozpoczął znowu działalności antykrólewskiej. Stąd, jak już wspominałem, Krasieńskiemu został narzucony koadiutor. Brak jest śladów jakiegokolwiek działalności duszpasterskiej biskupa kamienieckiego z okazji jubileuszu powszechnego w 1776 r. Nie ma też w diecezji kamienieckiej oratora religijnego na miarę rektora wileńskiego Michała F. Karpowicza, „księcia kaznodziejów”, jak go nazwał Lesław Gruszczyński.

W 1777-8 Krasieński przeprowadził wizytację generalną w swojej diecezji i jak pisze W. Szczygielski: „wszędzie zastawał wielkie nieporządki, ale nigdzie ich nie usuwał”. Jak już wspominałem Krasieński mało dbał o diecezję, ale nie oznacza to że całkowicie ją zaniedbywał. Wzniósł rezydencję biskupów kamienieckich, zadbał o seminarium zarówno przekazując mu nowy budynek jak i fundując stypendium dla alumnów. Wydał też list pasterski w 1760 r., który miał charakter zastępczy synodu, którego nie zwoływano od 1627 r., ze względu na

¹²⁷ Obecnie nazwa zakonu to Zakon Trójcy Przenajświętszej.

¹²⁸ W. J. G ó r c z y k, *dz. cyt.* s. 85.

małą ilość duchownych w diecezji¹²⁹. Za jego pontyfikatu miała miejsce koronacja obrazu Matki Boskiej Łatyczowskiej koronami papieskimi w październiku 1778 r. przez biskupa krakowskiego Stanisława Rajmunda Jezierskiego¹³⁰. Znany jest także *List pasterski wzywający do uroczystych trzechdniowych exekwii z powodu śmierci Augusta III*¹³¹. Po wizytacji wydał dekrety dla wikariuszy katedralnych, zadbał o opiekę duszpasterską dla więźniów i garnizonu kamienieckiego. Wreszcie zrezygnował z biskupstwa w 1795 r., aby ratować diecezję przed likwidacją, a gdy to nie przyniosło skutku zabiegał o przywrócenie diecezji nie dla siebie, ale dla bpa Jana Dembowskiego.

g. Ocena pontyfikatu Krasińskiego

Krasiński nie tylko mało dbał o diecezję, ale zarzucano mu także niewłaściwe relacje z kobietami szczególnie z Genowefą Borzestowską. Szczygłowski pisze: „Przeciwnicy wypominali «prałatowi» jego «nieprzystojne» stosunki z kobietami (np. Genowefą Brzostowską)”, Władysław Konopczyński zaś pisze o Genowefie Brzostowskiej: „Dopiero kiedy kasztelan (mąż Genowefy – przyp. W.J.G.) zbliżył się z Adamem Krasińskim (1763), ona też uległa urokowi mądrego biskupa-patrioty, i to tak dalece, że zapalała doń głęboką namiętą miłością”. Również dwuznaczne relacje łączyły go z Urszulą Dembińską, starościna wólbromską¹³².

Można się zastanawiać czy biskup Krasiński jest przedstawicielem oświeconego katolicyzmu, z którym w Polsce mamy do czynienia już w pierwszej połowie XVIII w. a jego rozkwit to czasy stanisławowskie. W Polsce nurt oświeconego katolicyzmu łączył reformę kościoła z reformą państwa. Charakterystyczne dla oświeconego katolicyzmu jest zwalczanie zabobonów wprowadzanie ładu do pobożności ludowej, ale i niechęć do życia zakonnego. Szerzej zagadnienie katolicyzmu oświeceniowego omawiają prace Richarda Butterwicka. Jak pisze

¹²⁹ B. K u m o r, *dz. cyt.*, s. 462.

¹³⁰ Od 1648 r. do 1772 r. obraz był we Lwowie. Zgody na koronację udzielił Pius VI w 1778 r. Faktycznymi inicjatorami starań o koronację obrazu byli dominikanie. Obecnie obraz znajduje się w Lublinie.

¹³¹ *List pasterski wzywający do uroczystych trzechdniowych exekwii z powodu śmierci Augusta III 5 Paździer. 1763 i do suplikacyj po wszystkich dyecezyi kościołach o pomyślny wybór nowego króla. Dan w Czarnokozińcach 36 Paźdz. 1763.*

¹³² W. J. G ó r c y k, *dz. cyt.*, s. 75.

Magdalena Ślusarska: „Do najwybitniejszych reformatorów Kościoła katolickiego w czasach stanisławowskich należeli: brat królewski – Michał Jerzy Poniatowski, biskup płocki i późniejszy prymas, Józef Ignacy Rybiński – biskup wrocławski i pomorski, Wojciech Leszczyński – biskup chełmiński, Ignacy Jakub Massalski – biskup wileński. Włodarze ci pozostawili bogatą spuściznę piśmienniczą, na podstawie której można dokonać próby oglądu ich koncepcji reformatorskich. Na specjalną uwagę zasługuje również Józef Kazimierz Kossakowski – biskup inflancki”. Można zauważyć, że najwybitniejsi biskupi reformatorzy byli w obozie politycznym przeciwnym do Adama Stanisława Krasieńskiego i o ile biskup kamieniecki pozostanie symbolem patriotyzmu o tyle pozostali raczej będą kojarzeni ze zdradą, po za biskupem wrocławskim. To co łączy biskupa kamienieckiego z oświeconym katolicyzmem to chęć reformy państwa i niechęć do zakonów, ale prezentuje całkowicie bierną postawę dotyczącą reformy samego kościoła. Nie oznacza to, że jest niechętny reformie kościoła, po prostu ta tematyka w ogóle go nie interesuje. A ściślej mówiąc nie interesuje go reforma kościoła jako instytucji religijnej, a był zainteresowany reformą kościoła jako instytucji politycznej.

Obraz biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego, gdyby poprzestać na jego ocenie jako biskupa byłby nie pełny a wręcz fałszywy. Owszem Krasieński nie jest wybitnym duszpasterzem ani tym bardziej ordynariuszem. Jednak Krasieński jest jednym z najwybitniejszych polityków czasów stanisławowskich. W 1767 r. przystąpił do konfederacji radomskiej. Liczył, że Nikołaj Repnin poprze detronizację Stanisława Augusta. Na zaproszenie biskupa Kajetana Sołtyka Krasieński pod koniec czerwca przybył do Borzęcina, tam wspólnie, jeszcze z arcybiskupem lwowskim Wacławem Sierakowskim, odbywają naradę¹³³, zakończoną listem do biskupów polskich napisanym przez Wacława Sierakowskiego¹³⁴. Ułożyli także tekst akcesu do konfederacji, gdzie gwarantami byli biskupi Sołtyk, Krasieński, Sierakowski i sufragan krakowski Franciszek Potkański¹³⁵. Tekst nie zyskał akceptacji Repnina. Pod wężem konfederacji radomskiej zwołano sejm delegacyjny do Warszawy, na który przybywają przywódcy konfederacji łącznie z Krasieńskim.

¹³³ K. Rudnicki, *dz. cyt.*, s. 158.

¹³⁴ *List Sierakowskiego Arcybiskupa Lwowskiego do Innych biskupów rozpisanego z Borzęcina die 4to Julij 1767*. PAN Biblioteka Kórnicka. syg. BK 01180.

¹³⁵ K. Rudnicki, *dz. cyt.*, s. 159.

Repnin przed rozpoczęciem sejmu kazał aresztować senatorów, stojących na czele konfederacji radomskiej, ale Krasiński dowiedział się o planach aresztowania i opuścił stolicę. Przebywał w Pradze pod Warszawą, gdzie usiłował ściągnąć Sołtyka na naradę, ale bezskutecznie. Repninowi udało się aresztować pozostałe osoby w tym biskupów Kajetana Sołtyka i Józefa Andrzeja Załuskiego.

Biskup Krasiński wspólnie z Mniszchem był inicjatorem zawiązanej, pod łaską jego brata Michała Hieronima Krasińskiego, w lutym 1768 r. konfederacji w Barze, sam spisał akt konfederacji. Za ojca duchowego konfederatów był uważany o. Marek Jandołowicz, superior karmelitów dawnej obserw (tzw. trzewickowych) w Barze.

Już podczas konfederacji Krasiński przygotował plan reform, który zakładał min. zniesienie liberum veto, wprowadzenie dziedzicznego tronu, aukcję wojska i uwłaszczenie chłopów w dobrach królewskich. W 1773 r. biskup kamieniecki spisał dwa traktaty polityczne: *Refleksje o prawach różnych i rządach dobrych każdego państwa* oraz *Projekt do naprawy praw i rządu*. Wiele punktów z tych traktatów znajdzie rozwinięcie w kodeksie Andrzeja Hieronima Zamoyskiego (*Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji roku 1776 przez J.W. Andrzeja Zamoyskiego ekskanclerza koronnego ułożony*). Na Sejmie Wielkim pojawił się w sierpniu 1789 r. Miał wówczas już 75 lat. Przebył na prośbę stronnictw patriotycznego. Już we wrześniu Krasiński został przewodniczącym Deputacji do Formy Rządów. W grudniu Krasiński wniósł pod obrady sejmu *Zasady do formy rządu* Ignacego Potockiego, które były wynikiem prac Deputacji do Formy Rządów. W styczniu 1790 r. ogłosił *List w materii sukcesji tronu*. W tym liście postuluje powrót do dziedzicznego tronu. Adam Stanisław Krasiński brał udział w tajnych spotkaniach na których opracowywano projekt konstytucji. Jest uważany za jednego ze współautorów Konstytucji 3 Maja. W nocy z 2 na 3 maja 1791 r. przewodniczył obradom stronnictwa patriotycznego w Pałacu Radziwiłłowskim a następnie tej samej nocy wraz z innymi zwolennikami Konstytucji udał się do domu marszałka Stanisława Małachowskiego i jako pierwszy podpisał tzw. „Asekurację”. Jest jednym ze współautorów i sygnatariuszy Konstytucji 3 V.

Biskup Adam Stanisław był negatywnie nastawiony do kurii rzymskiej. Z dużym rozczarowaniem przyjął bierność papieża podczas wydarzeń z 1767 r., kiedy to Repnin porwał biskupów Sołtyka i Załuskiego. Gdy w 1780 r. sejm odrzucił Zbiór Praw Sądowych Krasiński

nie brał udziału w życiu politycznym, choć był wybrany przewodniczącym sądu sejmowego. W wypadku odrzucenia Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego, pomijając posłów litewskich, decydującą rolę odegrał kardynał Giovanni Andrea Archetti, nuncjusz apostolski i Otto Magnus von Stackelberg, poseł rosyjski, którzy wspólnie dążyli do odrzucenia kodeksu, choć w tajemnicy. Nuncjusz apostolski działał zgodnie z poleceniem kardynała Lazzaro Opizio Pallaviciniego, sekretarza stanu stolicy apostolskiej. To też nastawia negatywnie Krasińskiego do kurii rzymskiej. Krasiński trafnie zauważył, że polityka Rzymu prowadzi do konfliktu z prawosławnymi i ewangelikami co wykorzystują Prusy i Rosja. Krasiński chciał ograniczenia władzy nuncjusza apostolskiego do roli ambasadora Rzymu, tym samym chciał większej niezależności od Rzymu dla polskich biskupów jako polityków (biskupi w Rzeczypospolitej zasiadali w senacie)¹³⁶.

Władysław Konopczyński pisze: „Krasiński, dumny oligarcha, pełen pogardy dla «hołyszów», wyobraziciel instynktów kończącej się doby saskiej, nie znał w polityce przesądów, owszem, śmiałością poglądów postępowych wyprzedzał całą niemal Polskę. (...)»¹³⁷. Wacław Szczygielski doda: „Biskup Krasiński, daleki od wszelkiego fanatyzmu. (...) Dumny oligarcha mawiał: «Bóg wszechmogący jeden tylko i ja drugi», (...) przyznawał cynicznie (wg słów Stanisława Augusta), że religią można i trzeba posługiwać się dla celów politycznych»¹³⁸. Jan Korytkowski zaś napisze: „Kto dokładnie zna jego całą akcję polityczną, ten nie może mu odmówić patriotyzmu, silnego charakteru i potężnej woli, ale koniecznie przyznać musi, że tym wszystkim kierowała ambicja i duma rodowa»¹³⁹. Z tą oceną należy się zgodzić podobnie jak ze zdaniem: „tylko z imienia był biskupem i pasterzem diecezji kamienieckiej, w której żadnej pamiątki po sobie nie zostawił»¹⁴⁰. Choć należałoby wspomnieć, że dbał o seminarium i koronacja obrazu Matki Boskiej Łatyczowskiej miała miejsce za jego pontyfikatu. Zaś całkowicie nieprawdziwe są opinie J. Korytkowskiego, jakoby Krasiński popierał Wettynów dopiero od momentu małżeństwa

¹³⁶ W. J. Górczyk, *dz. cyt.*, s. 90.

¹³⁷ W. Konopczyński, *Wstęp*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, Kraków 1928.

¹³⁸ W. Szczygielski, *dz. cyt.*, s. 162.

¹³⁹ J. Korytkowski, *dz. cyt.*, s. 358.

¹⁴⁰ Tamże, s. 360.

Franciszki Krasieńskiej z Karolem Krystianem Wettynem¹⁴¹. Krasieński Wettynów popierał od powrotu do kraju w połowie lat czterdziestych XVIII w. zaś małżeństwa Franciszki z Karolem Krystianem (zawartego w 1760 r.) najprawdopodobniej nie popierał, a rozstanie Karola Krystiana z Franciszką w żaden sposób nie osłabiło poparcia Adama Stanisława dla Wettynów. Jan Korytkowski w ocenie postaci biskupa kamienieckiego całkowicie przemilcza udział tegoż w pracach nad Konstytucją 3 Maja jak i udział w Sejmie Wielkim. Także niezgodnie z prawdą pisze, o staraniach Krasieńskiego o przywrócenie diecezji kamienieckiej po 1795 r., że: „były widoki, że diecezję swoją przywróci w dawnych granicach, dlatego pilnie za tym chodził, obrał sobie nawet już koadiutora (sic!) w osobie Jana Dębowskiego, ale się także w tej nadziei zawiódł”¹⁴². Inaczej niż pisze Korytkowski, Krasieński w 1795 r. zrezygnował z biskupstwa na rzecz Dembowskiego i starał się o przywrócenie diecezji właśnie dla Dembowskiego, nie dla siebie. Sam Jan Dembowski, został narzucony Krasieńskiemu jako koadiutor i nie po trzecim rozbiorze a już w 1775 r.¹⁴³.

Ocena biskupa Krasieńskiego nastęrcza trudności gdyż jest to osoba pełna sprzeczności. Z jednej strony dumny i arogancki, biskupstwo otrzymuje dzięki przynależności do koterii Mniszcha, wydaje niesprawiedliwy wyrok będąc prezydentem Trybunału, nie dba o diecezję. Z drugiej strony Krasieński nigdy nie zabiegał o majątek czy beneficja, działalność zagraniczną konfederacji barskiej finansuje z prywatnych pieniędzy, w końcu rozdaje prywatny majątek swoim bratankom. Jest patriotą, nawet najwięksi przeciwnicy biskupa nigdy nie zarzucili mu braku patriotyzmu. Swojej pozycji politycznej nigdy nie wykorzystał dla prywatnych korzyści. Wolał utracić diecezję niż zaakceptować rozbiory. Z jednej strony kierował się uprzedzeniami stanowymi a z drugiej walczył o uwłaszczenie chłopów. Z jednej strony nie dbał o diecezję, ale z drugiej strony nie doprowadził jej do upadku i nie przedstawiała ona gorszego stanu niż za czasów jego poprzedników.

¹⁴¹ Tamże.

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ W publikacji J. Korytkowskiego znaleźć można szereg błędów np. pisze, że Krasieński: „Został biskupem kamienieckim po Hieronimie Szeptyckim, posuniętym na biskupstwo płockie” podczas, gdy Szeptycki nigdy nie był biskupem kamienieckim a na biskupstwo płockie przechodził z sufraganii łuckiej, zaś poprzednikiem Krasieńskiego na biskupstwie kamienieckim był Mikołaj Dembowski.

5. Diecezja Kamieniecka po upadku Rzeczypospolitej

W roku 1795 po III rozbiórce Krasiński, chcąc ratować diecezję przed likwidacją, zrezygnował z biskupstwa na rzecz Jana Dembowskiego. Jednak diecezja została zlikwidowana przez Katarzynę II 17 IX 1795 r. wraz i innym czterema diecezjami. W ich miejsce Katarzyna II utworzyła diecezję pińską i latyczowską. Dawna diecezja kamieniecka znalazła się w diecezji latyczowskiej, którą objął, jak go określił Michał Godlewski, „niecny” biskup Michał Roman Sierakowski¹⁴⁴. Michał Sierakowski nawet nie próbował zalegalizować w stolicy apostolskiej swoich rządów. 9 V 1798 car Paweł I przy współudziale nuncjusza apostolskiego kardynała Lorenzo Litty na nowo reaktywował diecezję kamieniecką. Jan Dembowski objął co prawda diecezję kamieniecką w 1798 r., ale zaledwie na kilka miesięcy i to tylko nominalnie, bo arcybiskup mohylewski Stanisław Bohusz Sierstrzeńcewicz i biskup latyczowski Michał Roman Sierakowski doprowadzili do ponownego usunięcia Jana Dembowskiego, wcześniej uniemożliwiając mu realne objęcie biskupstwa przy pomocy rosyjskiego generała-gubernatora T. Tutolmina¹⁴⁵. Biskupstwo reaktywowanej diecezji przejął ponownie Michał Sierakowski, wbrew woli nuncjusza. Jan Szczepaniak uważa, że najprawdopodobniej reorganizacji sieci dekanalnej po 1798 r. w diecezji kamienieckiej, dokonał bp Jan Dembowski¹⁴⁶, tak też pisze B. Kumor¹⁴⁷. Jednak wydaje się, że za bardziej prawdopodobne należy uznać, że reorganizacji dokonał dopiero Michał Sierakowski. Przemawia za tym fakt, że diecezja kamieniecka została reaktywowana 9 V 1798 r. a już 2 X 1798 r. car potwierdził Sierakowskiego na biskupstwie kamienieckim¹⁴⁸. Sierakowski jeszcze przed reaktywacją diecezji kamienieckiej, jako biskup latyczowski przeniósł kamienieckie seminarium duchowne z Kamieńca do Ołyki, a w Kamieńcu 6 X 1796 r. utworzył oficjałat okręgowy, oficjałem mianował Jakuba Ignacego Dederkę zaś katedrę kamie-

¹⁴⁴ M. Godlewski, *Dembowski Jan*, PSB, t. 5, s. 89

¹⁴⁵ T. Śliwa, *Sierakowski Michał Roman h. Dołęga*, PSB, t. 37 (1996-1997), s. 288-291.

¹⁴⁶ J. Szczepaniak, *Duchowieństwo diecezji kamienieckiej w przededniu powstania listopadowego*, „Textus et Studia”, nr 3 (2017), s. 121.

¹⁴⁷ B. Kumor, *dz. cyt.* s. 456.

¹⁴⁸ T. Śliwa, *dz. cyt.*, s. 288-291.

nieką zamienił na kościół parafialny¹⁴⁹. Od 1798 r. biskupstwo kamienieckie było związane z uposażeniem 6 tys. rb. rocznie¹⁵⁰. Sierakowski zmarł po 1 stycznia 1799 a przed 24 stycznia 1802 r.¹⁵¹. Stolica Apostolska nigdy nie uznała Michała Sierakowskiego jako biskupa kamienieckiego i nigdy w dokumentach kurii rzymskiej nie występuje on jako biskup kamieniecki, aczkolwiek Sierakowski nigdy nie ponieś żadnej kary za niesubordynację wobec papieża. Sierakowski dopuścił się poważnego przestępstwa kanonicznego: po pierwsze uniemożliwił sprawowanie posługi biskupiej prawowitemu biskupowi, po drugie samowolnie bez nominacji a nawet zgody Rzymu objął rządy w diecezji, faktycznie jako uzurpator. Tu już kanoniści powinni ocenić czy na bpa Sierakowskiego powinna zostać nałożona kara suspensy. W dokumentach stolicy Apostolskiej to Jan Dembowski figuruje jako biskup kamieniecki od 1795 r., a więc od czasu, gdy Krasieński zrezygnował z biskupstwa, aż do swojej śmierci w 1809 r.¹⁵² (zapewne stąd wynika błędne stwierdzenie B. Kumora i powtórzone za nim twierdzenia J. Szczepaniaka, że Jan Dembowski zreorganizował diecezję). Sam Krasieński od 1795 r. przebywał w rodzimym Krasnem na Mazowszu, gdzie zmarł w 1800 r. Tam też został pochowany w kościele parafialnym p. w. Podwyższenia Krzyża Świętego, ufundowanym w XVI w. przez biskupa krakowskiego Franciszka Krasieńskiego.

Zakończenie

W 2. połowie XVIII w. na stolicy biskupiej w Kamieńcu zasiadali Mikołaj Dembowski, Adam Stanisław Krasieński, Jan Dembowski i Michał Sierakowski. Z pontyfikatu Mikołaja Dembowskiego na 2. poł. XVIII w. przypada tylko kilka lat, zaś Jan Dembowski nigdy faktycznie nie sprawował władzy w diecezji. Inaczej wygląda sprawa bpa Michała Sierakowskiego, który przez kilka lat sprawował realnie władzę w diecezji kamienieckiej, ale był uzurpatorem. Adam Stanisław Krasieński nie tylko sprawował rządy w diecezji najdłużej, bo ponad 30 lat, ale był też najwyrazistszym biskupem tej diecezji w 2. poł. XVIII w., o ile nie w ogóle w historii diecezji kamienieckiej. Ocenia-

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ Tamże.

¹⁵¹ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. s. 348-349, Prusen. p 2.

¹⁵² Tamże, s. 143, p. 7.

jąc osobę Krasińskiego można powiedzieć, że był ciekawym człowiekiem, miernym biskupem, wybitnym politykiem i wielkim patriotą. Diecezja kamieniecka za jego pontyfikatu nie przeżywała rozkwitu, ale też Krasiński nie doprowadził diecezji do upadku. Sama diecezja podzielona po I rozbiorze i zniesiona po III rozbiorze, niemal symbolicznie dzieliła losy Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej.

Bibliografia

Źródła

- Acta visitationis generalis Dioecesis Camenecensis Podoliae, Illustrissimi, Excelentissimi ac Reverendissimi Domini Adami Comititis in Krasne stemmatis Korwin Krasiński Episcopi Camenecensis, equilis Aquilae Albae, ordinaria et delegata Apostolica Sanctissimi Domini Eius Nominis Pii Papae VI auctoritate, anno salutis 1777-mo, die 11-ma mensis Augusti inchoatae in anno vero sequenti 1778 peractae et finitae* – Archiwum Kapituły Katedralnej na Wawelu, b. sygn.
- Acta visitationis generalis Ecclesiarum Dioecesis Camencensium per [...] Dominum Veneceslaum Hieronimum De Boguslavice Sierakowski Episcopum Camenecensem celebrate Anno Domini 1741mo*, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 2002.
- Adam Stanisław Krasiński, *List pasterski wzywający do uroczystych trzechdniowych exekwii z powodu śmierci Augusta III 5 Paździer. 1763 i do suplikacyj po wszystkich dyecezyi kościołach o pomyślny wybór nowego króla*. Dan w Czarnokozińcach 36 Paźdz. 1763; Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków, sygn. 224593 IV.
- Adam Stanisław Krasiński, *List do Urszuli z Morsztynów Dembińskiej*; Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. rkps 6985.
- Adam Stanisław Krasiński, *List do ks. Józefa Gorzeńskiego z 1753 r.*; Archiwum Kapituły Katedralnej na Wawelu.
- Adam Stanisław Krasiński, *Odezwa obywatela oraz senatora i biskupa do narodu przed sejmikami, z determinacji stanów 16 Novembris 1790 roku nastąpić mającymi. Actum in curia regia Varsaviensi die sext*, b. m. i r.
- Adam Stanisław Krasiński, *List w materii sukcesji tronu do przyjaciela, pisany dnia 9 stycznia roku 1790*, b. m. i r.
- Adam Stanisław Krasiński, *Relacya o Kamieńcu biskupa kamienieckiego*; [w]: E. M. Ziółek, *Kamieniec Podolski w relacji biskupa kamienieckiego Adama Stanisława Krasińskiego z 1792 r.* „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, t. 2 (2004), s. 113-116.

- Adam Stanisław Krasiński, *Refleksje o prawach różnych i rządach dobrych każdego państwa*; [w:] W. Konopczyński, *Biskupa Adama Krasińskiego traktat o naprawie Rzeczypospolitej* „Przegląd Narodowy”, R. 6(1913) t. 11, nr 4, s. 348-359.
- Adam Stanisław Krasiński, *Refleksje o prawach różnych i rządach dobrych każdego państwa*, [w:] W. Konopczyński, *Biskupa Adama Krasińskiego traktat o naprawie Rzeczypospolitej* „Przegląd Narodowy”, R. 6 (1913) t. 11, nr 5, s. 492-516.
- Adam Stanisław Krasiński, *System w streszczeniu*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Konopczyński, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza 1928, s. 3-4.
- Adam Stanisław Krasiński, *Memoriał dla ks. Choiseula*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Konopczyński, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza 1928, s. 23-24.
- Adam Stanisław Krasiński, *O celach roboty barskiej* [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Konopczyński, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza 1928, s. 202-203.
- Genowefa Brzostowska, *List do Adama Stanisława Krasińskiego*; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. rkps BCz 941.
- Henryk Karol de Heyking, *Mowa J. W. JMci Pana Henryka Karola de Heyking Delegowanego od Stanu Rycerskiego Xięstw Kurlandzkiego y Semigalskiego Kawalera Orderu Sgo Stan: y Maltansk: na Sessyi Seymowej Dnia 17. Lutego 1791.*
- Wacław Sierakowski, *List Arcybiskupa Lwowskiego do Innych biskupów rozpisanego z Borzecina die 4to Julij 1767.* PAN Biblioteka Kórnicka. sygn. BK 01180.
- Stanisław Szczęsny Potocki, *Krótkie objaśnienie Odezwy w grodzie Warszawskim J.W. Krasińskiego biskupa kamienieckiego oblatowanej*, b. m. i r.

Opracowania

- Askenazy S., *Wczasy historyczne*, t. 2, Warszawa 1904.
- Biedrzycka A., *Kościół katedralny w Kamieńcu Podolskim w świetle wizytacji z 1741 roku*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, t. XLVII, 2002, s. 9-80.
- Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788-1792*, przeł. M. Ugniewski, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2012.
- Chachaj J., *Łacińskie szkoły parafialne na terenie metropolii lwowskiej w epoce nowożytnej*, Lublin 2005.
- Deszczyńska M., *Polskie kontroświecenie*, Warszawa 2011.
- Flaga J., *Bractwa religijne w diecezji kamienieckiej w połowie XVIII wieku*, [w:] M. Surdacki (red.), *Religia, edukacja, kultura. Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, Lublin 2002, s. 613-622.

- Godlewski M., *Dembowski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków 1939-1945, s. 89.
- Górczyk W. J., *Biskup kamieniecki Adam Stanisław Krasiński (1714-1800). Szkic do studium biograficznego*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne”, nr 31 (2017), s. 62-98.
- Hierarchia catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum pontificum-S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, ed. R. Ritzler OFMConv, P. Sefrin OFMConv, v. 6, Patavii 1958.
- Iwanicki K., *Katedra w Kamieńcu*, Warszawa 1930.
- Konopczyński W., *Biskupa Adama Krasińskiego traktat o naprawie Rzeczypospolitej*, „Przegląd Narodowy”, R. 6(1913) t. 11, nr 4, s. 345-348.
- Konopczyński W., *Dębowski Mikołaj*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków 1936-1946, s. 97-98.
- Konopczyński W., *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku (do Sejmu Czteroletniego)*, Warszawa 1966.
- Konopczyński W., *Lubomirska I. v. Tarłowa z Krasińskich Zofia*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17 (1972), s. 636-638.
- Konopczyński W., *Brzostowska Genowefa z Ogińskich*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 45-46.
- Konopczyński J., *Kamieniec Podolski*, [w:] *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016, s. 74-91.
- Korytkowski J., *Kanonicy i prałaci katedry metropolitarnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 2, Gniezno 1883.
- Kosman M., *Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski*, Poznań 2000.
- Kula E., *Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, t. 25 (2016), s. 621-633.
- Kumor B., *Diecezja Kamieniecka*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2000, t. 8, s. 483-497.
- Litak S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w.*, Lublin 2006.
- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne*, Lublin 1996.
- Miławicki M. OP, *Biblioteki w protokołach wizytacyjnych klasztorów dominikańskich diecezji kamienieckiej z 1824 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, t. 11 (2013), s. 124-143.
- Miławicki M. OP, *Zaplecze gospodarcze klasztorów dominikańskich w diecezji kamienieckiej w świetle akt wizytacji z 1823 roku*, [w:] A. Markie-

- wicz, M. Miławicki (red.), *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, Kraków 2009, s. 485-518.
- Mucha J. OFM Conv., *Organizacja diecezji kamienieckiej do roku 1795*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, z. 4 (1988), s. 61-284.
- Prokop K. S., *Biskupi kamienieccy od średniowiecza do współczesności: szkice biograficzne*, Biały Dunajec-Ostróg 2007.
- Prusiewicz A., *Cmentarze kamienieckie. Przyczynek do genealogii obywatelstwa Kamienieckiego*, „Litwa i Ruś. Miesięcznik ilustrowany poświęcony kulturze, dziejom i ludoznawstwu”, t. 1, z. 1 (1912), s. 57-64.
- Rolle A. J., *Kamieniec Podolski w osiemnastym stuleciu*, „Przegląd Lwowski”, 1 XII 1873, s. 733-741.
- Rolle A. J., *Opowiadania Historyczne*, Lwów 1891.
- Rosowski W., *Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918-1941*, Lublin 2008.
- Rosowski W., *Akta wizytacyjne Diecezji Kamienieckiej i Lucko-Żytomierskiej (koniec XVIII-początek XX wieku) w zasobach archiwów na Ukrainie*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne: organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim”, 97 (2012), s. 333-359.
- Stasiak A. M., *Plan polityki zagranicznej bpa A. S. Krasińskiego z okresu konfederacji barskiej*, [w:] *Adam Stanisław Krasiński i jego epoka (1714-1800) w 300. rocznicę urodzin Biskupa Kamienieckiego* (materiały z konferencji w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, 21-22 listopad 2014), Opinogóra 2015, s. 63-75.
- Szady B., *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII w.*, Lublin: RW KUL 2010.
- Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003.
- Szady J., *Misja opiekuńcza zgromadzenia sióstr miłosierdzia Wincentego à Paulo w Polsce w XVII-XVIII wieku*, „Teki Komisji Historycznej Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie”, t. 12 (2015), s. 78-95.
- Szczepaniak J., *Duchowieństwo diecezji kamienieckiej w przededniu powstania listopadowego*, „Textus et Studia”, 3 (2017), s. 115-142.
- Szczepaniak J., *Diecezja kamieniecka około 1830 roku –parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „Analecta Cracoviensia” 47 (2015), s. 151-180.
- Szczygielski W., *Krasiński Adam Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, Wrocław 1970, s. 160-166.
- Ślusarska M., *Ku odnowie życia religijno-moralnego wiernych i po prawie ich obyczajów. Duchowieństwo diecezji wileńskiej w okresie pontyfikatu biskupa Ignacego Jakuba Massalskiego (1762-1794) a oświeceniowa reforma katolicka*, „Senoji Lietuvos Literatura”, k. 33 (2012), s. 171-211.

- Tarnowski M., *Kodeks Zamoyskiego na tle stosunków kościelno-państwowych za czasów Stanisława Augusta*, Lwów 1916.
- Trajdos T. M., *Parafie diecezji kamienieckiej w średniowieczu*, „Przegląd Historyczny”, nr 4 (2003), s. 419-426.
- Trajdos T. M., *O losach archiwaliów z klasztorów dominikańskich w Kamieńcu Podolskim i Smotryczu oraz o kilku wybranych archiwaliach, szczególnie Księżde Arcy-Bractwa Różańca Świętego*, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 2, 2013, s. 271-277.
- Trajdos T. M., *Wikariusze katedry kamienieckiej*, „Przegląd Historyczny” 102/3 (2011), s. 440.
- Urban J., *Rękopis wizytacji diecezji kamienieckiej z 1777 roku z Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. 10 (2004), s. 389-392.
- Wanat B. OCD, *Życie i działalność karmelitów bosych w diecezji kamienieckiej w latach 1622-1866*, Kraków 2001.
- Zagórski A., *Życie religijne na Podolu w epoce wczesnonowożytnej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, t. 6 (2004), s. 97-116.
- Ziółek E. M., *Państwo w mowach sejmowych biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego (wygłoszonych w czasie Sejmu Czteroletniego)*, [w:] *Adam Stanisław Krasieński i jego epoka (1714-1800) w 300. rocznicę urodzin Biskupa Kamienieckiego* (materiały z konferencji w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, 21-22 listopad 2014), Opinogóra 2015, s. 49-61.
- Ziółek E. M., *Kamieniec Podolski w relacji biskupa kamienieckiego Adama Stanisława Krasieńskiego z 1792 r.*, „Zamojsko- Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, t. 2 (2004), s. 108-116.
- Ziółek E. M., *Poglądy biskupa Adama Krasieńskiego na temat sukcesji tronu w Konstytucji 3 Maja (w świetle jego relacji)*, [w:] M. Surdacki (red.), *Religie-Edukacja-Kultura. Księga pamiątkowa dedykowana prof. S. Litakowi*, Lublin 2002, s. 651-656.

WOJCIECH JERZY GÓRCZYK

**DIECEZJA KAMIENIECKA
W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII W. CZASY PONTYFIKATU
BISKUPA ADAMA STANISŁAWA KRASIŃSKIEGO**

Streszczenie: Ostatnie dziesięciolecie 1. poł. XVIII w. i pierwsze dziesięciolecie 2. poł. XVIII w. w diecezji kamienieckiej to czas pontyfikatu Mikołaja Dembowskiego, który w 1741 r. objął biskupstwo kamienieckie. 24 IX 1759 r. został mianowany biskupem kamienieckim Adam Stanisław Krasieński, w październiku został prekonizowany, 27 stycznia 1760 r. konsekrowany w Skierniewicach. 36 letni okres rządów

Kraśińskiego sprawia, że o tej części historii diecezji kamienieckiej możemy powiedzieć, że są to czasy pontyfikatu Adama Stanisława Kraśińskiego. Kraśiński rządy w diecezji oddał w ręce wikariusza generalnego Ignacego Dłuskiego, pomimo iż sufraganiem był bp Adam Woyna Orański. W 1775 r. Kraśiński wyznaczył biskupa koadiutora Jana Józefa Dembowskiego. Cała diecezja kamieniecka w 1772 r. liczyła ok. 40 tys. katolików co stanowiło ok. 10% wszystkich mieszkańców terenu diecezji, dla których funkcjonowało 58 kościołów parafialnych, 9 kościołów filialnych oraz kilkanaście kaplic, parafie były podzielone na 6 dekanatów. W 1773 r. w diecezji działało 9 zakonów męskich i dwa żeńskie. Byli to dominikanie, franciszkanie konwentualni, bernardyni, kapucyni, karmelici bosi, karmelici (starej obserwy, potocznie nazywani też trzewiczkowymi), jezuici (do kasaty w 1774 r.), paulini i trynitarze a żeńskie to dominikanki i szarytki. W roku 1795 po III rozbiórce Kraśiński, chcąc ratować diecezję przed likwidacją, zrezygnował z biskupstwa na rzecz Jana Dembowskiego. Jednak diecezja została zlikwidowana przez Katarzynę II 17 IX 1795 r. a reaktywowana przez Pawła I w 1798 r.

Słowa kluczowe: Diecezja kamieniecka, Adam Stanisław Kraśiński, Kamieniec, Mikołaj Dembowski, Jan Dembowski, kapituła.

THE DIOCESE OF KAMIENIEC IN THE SECOND HALF OF THE 18TH C. TIMES OF THE PONTIFICATE OF BISHOP ADAM STANISŁAW KRAŚIŃSKI

Abstract: The last decade of the first half and the first decade of the second half of the 18th century in the Diocese of Kamieniec were the time of the pontificate of Mikołaj Dembowski, who took up the bishopric in 1741. Adam Stanisław Kraśiński was proclaimed the bishop of Kamieniec on 24th September 1759, he was preconized in October and consecrated on 27th January in Skierniewice. For the Diocese of Kamieniec it was the beginning of 36 year time of Adam Stanisław Kraśiński's pontificate. Kraśiński put the rule of the diocese in the hands of Vicar General Ignacy Dłuski, although Adam Woyna Orański was the suffragan bishop. In 1775 Kraśiński nominated Jan Józef Dembowski as bishop coadjutor. In 1772 the whole Diocese of Kamieniec numbered about 40 thousand Catholics, who constituted about 10% of all inhabitants of the diocese, which encompassed 58 parochial churches, 9 filial churches and several chapels. Parishes were divided into 6 deaneries. In 1773 there were 9 male and two female orders in the diocese: Dominicans, Conventual Franciscans, Bernardines, Capuchins, Discalced Carmelites, Carmelites of the Ancient Observance, Jesuits (until the dissolution in 1774), Paulites and Trinitarians, Dominican Sisters and Sisters of Charity. In 1795, after the third partition, Kraśiński, who wanted to save the diocese from dissolution, resigned from the post in favour of Jan Dembowski. However, the diocese was dissolved by Catherine II on 17th September 1795 and reactivated by Paul I in 1798.

Key words: The diocese of Kamieniec, Adam Stanisław Kraśiński, Kamieniec, Mikołaj Dembowski, Jan Dembowski, chapter.

Translated by Hanna Rybkowska